

The Department of Public Instruction, Bombay.

GUJARATI PINGAL,
OR
PROSODY.

BY

DALPATRÁM DÁYÁBHÁI, C.I.E.

SIXTH EDITION.—12,000 Copies.

*It is Copyright under the Government of India's
Act XXV. of 1867.*

Bombay:
GOVERNMENT CENTRAL BOOK DEPÔT.

1888.

[All rights reserved]

BOMBAY.

PRINTED AT THE EDUCATION SOCIETY'S PRESS, B

મુંબઈ ઈલાકાતું સરકારી કેળવણીખાતું,

ગૂજરાતી પિંગલ.

કવિશ્વર દલપતરામ ડાહ્યાભાઈ સી. આઈ. ઇ. ઈ.

ખનાવ્યું.

આવૃત્તિ ૭૪ી.

૧૨,૦૦૦ પ્રત

(આ પુસ્તકની માલિકી સન ૧૮૬૭ ના ૨૫ મા આક્ટ પ્રમાણે નોંધેલી છે.)

મુંબઈ:

ગવર્નમેંટ સેન્ટ્રલ પ્રેસ ડીપો.

ઈસવી સન ૧૮૮૮.

આ પુસ્તક સંબંધી સર્વે અધિકાર સરકારે સ્વાધીન રાખ્યા છે.

ક્રીમત દેડ આનો.

અનુક્રમણિકા.

૦, ૬૫૦

પૃષ્ઠ

સૂચના પ્રકરણ શબ્દાલંકાર...	૧
સધુગુરુ વિચાર ...	૧
આઠ ગણવિધે ...	૧
અંકસંજ્ઞા ...	૧
માત્રામેળ છંદો ...	૧
દોહરા, આર્યા, વગેરે..	૨
અક્ષરમેળ છંદો ...	૨
વૈતાળીય, પુખ્તિત્રા..	૫
સંખ્યાપ્રસ્તારાદિક ..	૫
ભાષા કવિતા વિચાર ..	૬
કાવ્યદૂષણ.....	૬
કવિતાના નવરસવિધે ..	૬
કઠણ શબ્દનો કોશ ..	૭

અદેય

૪૦૪.૧

કવિદે

(૨૩૪)

10650

10650

ગૂજરાતી પિંગલ.

મૂચના પ્રકરણ ૧.

દોહરા.

પિંગળ પાઠ પદ્યના વિના, કાવ્ય કરે કવિ કોય :
વળિ વ્યાકરણ વિના વેદ, વાણી વિમળ ન હોય. ૧

કવિના કહિયે કલ્પના, જન મન રંજન જાણુ;
સરસ સરસ રસ રાખદમાં, અર્થનિ રચના આણુ. ૨

રાખદનિ રચના સરસ તે, અધિક અધિક અનુપ્રાસ;
ઉપમા આદિક અર્થના, અલંકાર આભાસ. ૩

કોમળ લાગે કાનને, મન ઉપજે મીઠાસા :
શુદ્ધિ સરસ જે જાણિયે, કવિમાં નહીં કચાસા. ૪

રાખદાલંકાર વિષે.

રાખદ અલંકાર અધિક છે, ઉર ધર ધરી ઉમેદ;
ભાગે ભાગાના કવી, બહા મુખ્ય વાણુ ભેદ. ૫

'ઝડ' રવર અક્ષર આગ્રહિ, 'ઝમક' રાખદની જાણુ;
વગણુ તાણી આગ્રહિ તે, 'વરણુ રગાહ' વખાણુ. ૬

અહતું ઉદાહરણ. મનાહર છંદ.

ધરમ ન ધાર્યો કીધાં કરમ પરમ કૂર,
ભરમમાં ભૂલ્યો તજી શરમ સરવની.
દોડે દ્રવ્યદીશ મળે વીશ તો આળીશ આહે,
ઈચ્છા અહોનીશ છે, ખરવ નિખરવની ;
દીનની ન દાદ સુણે સેવાદ જાણી વાદ વેદ,
યાદ ભૂલ્યો મોતની પથારીના પરવની.

ૐમક અથવા યમકતું ઉદાહરણ.

વિચરી વિલાયતમાં લાયક વિલોક્ષ્યા લોક,
વિલોક્ષ્યાં વિશાળ રિદ્ધિવાળાં વળી ગામને ;
મેળવ્યું વિશેષ જ્ઞાન મેળવ્યું વિશેષ માન,
મેળવ્યું વિશેષ દેશ હિતકારી કામને ;
જાણીતો ન હતો પંથ જોઈને જાણીતો થયો,
જાણીતો થઈને કીધા જાણીતા તમામને ;
મોટું એણે કીધું કામ મોટે દેશે મોટું માન,
મોટા મોટા મહીપતિ મહીપતરામને.
સંભારી સંભારી ભારી ભારી શુભકારી કામ.
સંભારી સંભારી થૈ આભારી એના નામને ;
વખાણી વખાણી હર્ષ આણી રાય રાણી સુદ્ધાં,
વદશે સુવાણી રાણી જાણી એની હામને ;
પર-ઉપકારી-કર્મકારી કષ્ટ-નષ્ટકારી,
કહી નરનારી ધારી ધારી જોશે ધામને ;
મોટું એણે કીધું કામ મોટે દેશે મોટું માન,
મોટા મોટા મહીપતિ મહીપતરામને.

વરણ સગાઈ અથવા વ્યક્ષર સગાઈતું

ઉદાહરણ.

છળ ભેદે છાની રીતે છાને લોક છેતરીને,
છેડે આંધ્યું છે. તે પાપ છેડ્યું કેમ છૂટશે ;
કવિ તેમ પ્રંદ કરી ફોગટ તું પૂલ્યો કરે,
કંદી તારો ફેલધોડા ફટ દધ પૂટશે ;

- કહું કદી કોડવાર કથન ન કાન ધરે,
કપટી કુટીલ સાથે કોણ માયું કૂટરો;
ખરે ખરો ખેલ આ તો ખેલવું ખાંડાની ધારે,
ખણી મૂળ ખાય કાળ ખાતાં ખાતાં ખૂટરો. ૧૦

દોહરા.

- અર્થ અલંકૃતિના અધિક, જાણો જૂદા ગ્રંથ;
શીખી સારો સમજજો, પ્રસિદ્ધ તેનો પંથ. ૧૧
તુરત તોળવા તાળ તો, પઠ ગુરુ લઘુનો પાઠ;
તે સંકેતે સમજવા, ઝોળખજો ગણુ આઠ. ૧૨

લઘુગુરુ વિચાર.

- હસ્વ ઇ, ઉ, ને અક્ષર સ્વર, લઘુ અક્ષર લેખાય;
જોડાક્ષરથી જો પ્રથમ, થડકે તો ગુરુ થાય. ૧૩
માફી સ્વર ખીજા ખંધા, ગુરુસંજ્ઞાથિ ગણાય;
પણ જાણો લઘુ, જો સુખે, લઘુ જેવો બોલાય. ૧૪
વળિ જે સ્વર વ્યંજન વિષે, તો પણ ગુરુ લઘુ તેમ;
ગુરુની માત્રા જે ગણો, એકજ લઘુની એમ. ૧૫
ડા ડા ડા ડા ડા ડા ડા ડા ડા ડા ડા ડા ડા ડા
વક્ર ચિન્હ ગુરુ વરણનું, લઘુની લીટિ લખાય;
લઘુ ગુરુ લખિને નવ ગણો ઉચ્ચારે *ઝોળખાય. ૧૬

આઠ ગણુવિષે.

- મયરસ તજભન આઠ ગણુ, અક્ષર ત્રણ ગણુ એક;
કહું તેના આકાર તે, વાંચો રાખિ વિવેક. ૧૭
આદિ મધ્ય ને અંત્ય લઘુ, ય, ર, ત, નામ ગણુ એક;
ભ, જ, સ, એમ ગુરુ ભાળિયે, ત્રણ ગુરુ લઘુ મ, ન, તેહ. ૧૮

છપો.

- માતાજી તે મગણુ, નગર તે નગણુ પ્રમાણો;
ભોજન તે ભણુ ભગણુ, જગાત જગણુ ગણુ જાણો;

શમતા તે ગણુ મગણુ, યશસ્વી યેગણુ ગણીજે ;
 શમજી ગણો રગણુ, તગણુ તાતાર ભણીજે ;
 એવી રીતે ગણુ આહતા, અચળ જીદા આકાર છે ;
 વળિ લકાર સંજ્ઞા લઘુ ગણો, ગુરુતું ચિન્હ ગકાર છે. ૧૯

અંકસંજ્ઞા. શિખરિણી છંદ.

શંશી ભૂમી એકે ભુજ નયન જે યુગ્મજ ભણો ;
 ત્રિ વંત્રી લોકો છે, ભુવન ગુણ તે તો ત્રણ ગણો ;
 ચતુર્વેદો મુક્તી, જીગ વરણ તે ચારે સજનો ;

(૫)

શરી ભૂતો પાંચે, ખટ ચક્ર શાસ્ત્રો દરશનો. ૨૭

ભુજંગી છંદ.

મુની સમ્પ્રે સાતે વસ્ત્ર ઓઢે,
નવે ખંડ ભક્તી દશે દીશ પાઠે:
કહે રૂદ્ર એકાદશે ભાનુ ખારે,

૧ કામદેવના બાણ પામ છે માટે, બાણ-શર-તીર ઇત્યાદિ નામ ઉપરથી પામની સંજ્ઞા સમજવી તે પામ બાણના નામ ૧ કમળ, ૨ અરોહ આસોપાલવ, ૩ આબાનો મેર, ૪ મોગેશ, ૫ ઘેશ આસમાની રચનું કમળ, પૃથ્વી, જળ, તેજ, વાયુ અને આકાશ એ પામ ભૂત કહેવાયછે માટે ભૂત કહેતા પામની સંજ્ઞા સમજવી

૨ શરીરમા માતના મક ડેકાણે છે (૧) પૃથ્વી (૨) નાભિએ. (૩) છાતીએ. (૪) કંઠે. (૫) જે ભમરો વચ્ચે (૬) તાળવે માટે મક કહેવાથી છની સંજ્ઞા સમજવી. શાસ્ત્ર ડ છે (૧) ગોતમદૃત ન્યાય (૨) કથાદૃત ન્યાય (૩) પૂર્વ-મીમાંસા (૪) વેદાંતશાસ્ત્ર. (૫) સામ્યશાસ્ત્ર (૬) યોગશાસ્ત્ર માટે શાસ્ત્ર કહે ત્યા છની સંજ્ઞા સમજવી દરોન એટલે ધર્મના મોટા પથ છે જે તેમા કેટલાએક તો છે શાસ્ત્રના ડ મત જુદા છે તેનેજ અદર્શન કહેજે અને કેટલાએક નીચે પ્રમાણે ગણેજે જ્ઞેગી-જગમ-કકીર-સંન્યાસી જ્ઞેન અને બ્રાહ્મણ એ છે આવાના રસ ખાંડો, ખાંચ, કડવા, મીઠા, તીખા, અને તુરો એવા છે જે માટે રસ કહેતા પછી છે સમજવા.

૩ સુખ્ય મુનિ એટલે ૫ પિ સાત છે (૧) ગોતમ. (૨) વિશ્વામિત્ર (૩) ભાર-જ્ઞાન (૪) વસિષ્ઠ (૫) કશ્યપ (૬) અત્રિ. (૭) જમ્બવિન. માટે ૫ પિ અથવા મુનિ કહેવાથી સાત સમજવા અને સાત એવું પછી સંસ્કૃતમાં સાતનું નામ છે.

૪ યનુ એ નામના આઠ નવ છે, માટે વતુ કહેવાથી આઠની સંજ્ઞા સમજવી અને અષ્ટ એવું સંસ્કૃતમા આઠનું નામ છે

૫ જ્ઞાનુદીપના નવખંડ છે તેના નામ (૧) ઇલાવૃત. (૨) કેતુમાળ. (૩) દિરભય (૪) કુરુ. (૫) ગચ. (૬) ભકાશ્ર (૭) ભરત. (૮) ઝિમર (૯) દશિવર્ષ માટે ખંડ કહેતાં નવ સમજવા. ભકિત નવ પ્રકારની છે તેની વિગત —

૧ શુભ સામ્યજવા. ૨ ગુણ કહેવા. ૩ રમણ્ય કરવું ૪ પગ માંપવા. ૫ પૂજન કરવી. ૬ નમસ્કાર કરવો. ૭ તાતપણું કરવું. ૮ મિત્રતા કરવી. ૯ મોતનાં આતમા અર્પણ કરવો. માટે ભકિત કહેતાં નવ સમજવા.

૬ દિશાઓ દર્શા છે. ૪ દિશાઓ ૪ ઉપદિશાઓ—જૂથા અને આકાશ તથા પાળાજ માટે દિશા કહે ત્યાં દર્શાની સંજ્ઞા સમજવી.

૭ રૂદ્ર કોના નિવ ૧૧ છે.

૮ મર્ચ ખાર છે. શુભભેદ કરીને પ્રત્યેક મરિનાના મર્ચનું નામ જુદું છે

પછી યક્ષ છે રત્ન ચૌદ વિચારે. ૨૧

તિથી તે પછી સોળ શૃંગાર જાણે,
પછી અંકની તો ગતી વામ આણે :

મુની ભૂમિ^૧ સપ્તાદશે^૨ જેમ માનો,
અઢારે પુરાણો કહ્યાથી પિછાનો. ૨૨

દોહરા.

જે વિધિના છંદ તે, ભણવા જો મન ભેજ;
વરણ મેળમાં વરણ ગણ, માત્રા માત્રા મેળ. ૨૩

ચતુર્થીશ તે ચરણ પદ, જતિ પદમાં વિશ્રામ;
મત્તા મત્ત કળા કળો, તે માત્રાનાં નામ. ૨૪

૧. યક્ષ શિવના આકર કુબેર ભંડારી વગેરે તેર છે માટે યક્ષ કહેવાથી '૧૩' સમજવા.
૨ સપ્તાદશી નીકળેલા રત્ન ચૌદ છે તેની વિગત નં (૧) લક્ષ્મી (૨) કોસ્તુ-
ભમણિ (૩) પારિજાતક નામના ફૂલનું આડ. (૪) એક જાતનો દારૂ. (૫) ધન્ય-
તરિ વેદ્ય (૬) ચંદ્રમા. (૭) કામદુધા ગાય (૮) હંદનો હત્યી (૯) અપ્સરા.
(૧૦) સૂર્યનો ચોડો. (૧૧) અશ્વત. (૧૨) સારંગ નામનું ધનુષ્ય. (૧૩) શંખ.
(૧૪) હજારો વિધ. માટે રત્ન કહેવાથી ૧૪ ની સંજ્ઞા સમજવો

૩ તિયિ કહેતાં ૧૫ સમજવા.

૪ શૃંગાર સોળ પ્રકારના છે. તેની વિગત નં (૧) બીટી મોખીને નઠાવં. (૨)

સમપદ આરે સમપદો, અર્ધ અર્ધ સમ તેહ ;	
વધે ઘટે તે વિષમપદ, ત્રણ છે, છંદ તરેહ.	૨૫
વરણ મેળ તો વરણ ગણિ, રચતાં રહે ન વહેમ ;	
મન ધરિ માત્રા મેળમાં, તાળ ધરો કહુ તેમ.	૨૬
તાળનિ કળ ને પાછલી, મળે ન તૂટે તાળ ;	
આવિ મળે જો આગલી, તાળ તુટે તતકાળ.	૨૭
તાળ લગારક તૂટતાં, ગણે ન શુણિજન દોષ ;	
લાગે કવિતા લંગડી, તો શુણિ નહિ સંતોષ.	૨૮

મકરણ ૨ જુ.

માત્રામેળ છંદ.

૧. ગમક છંદ. માત્રા ૫. તાળ ૧.

કળ્યાણ, પદ્મણ, તે ગમક, પદ સમક.	૧
ત્રીજીજ, કળકીજ, ત્યાં તાળ, સંભાળ.	૨
લધુ અંત, શુણવંત, સજ છંદ, તજ કંદ.	૩

ઉપદેશ વિષે.

સુખામ, સુખધામ, દુખ જાય, સુખ થાય.	૪
શુભ વાત, શુણ વાત, ધર હામ, કર કામ.	૫
વિશ્રામ, આ કામ, નથિ અચળ, છે સચળ.	૬
દિન એક, દુખ છેક, પડશેજ, નડશેજ.	૭
શિદ પાપ, કર આપ, કર ભક્તિ, છે શક્તિ.	૮

૧ સમપદ છંદમાં જે પદને છેડે પ્રાસ મળતા આવે, અને અર્ધ સમપદમાં એટલે દ્વારે વગેરેમાં અર્ધ લાગે અને અંતે જે ટેકાણે પ્રાસ મળે, પણ સોરઠામાં વચ્ચેજ જે ટેકાણે પ્રાસ મળે, વિષમ પદમાં પણ અર્ધ સમની પેઠે પ્રાસ મળે.

૨ નેટલામી માત્રા ઉપર તાળ કહો હોય તે માત્રા અને તે પંચીની માત્રા મળીને શુઝ થાય તો તાળ તૂટે નહિ. જેમકે પાંચમી માત્રા ઉપર તાળ કહો હોય તો પાંચમી ને છઠ્ઠી મળીને શુઝ થાય તો તાળ તૂટે નહિ. પણ પાંચમી માત્રાથી અગાઉની માત્રા એટલે પાંચમી ને ચોથી મળીને શુઝ થાય તે તાળ તૂટે.

જ્યાં મરિશ, શું કરિશ, ક્યમ તરિશ, દિલ ડરિશ. ૯
જઈ નરક, થઈ ગરક, વસિ રહિશ, ક્યાં કહિશ. ૧૦
કર આજ, શુભ કાજ, ઊગરિશ, ભવ તરિશ. ૧૧
ઉર ધાર, આ વાર, કહે સત્ય, દલપત. ૧૨

૨. વામ છંદ. માત્રા ૬. તાળ ૨.

છકળ કરણ, ચરણ ચરણ, સરસ નામ, છંદ વામ. ૧૩
એક ચાર, જ્યાં ઉચાર, ત્યાંચિ તાળ, તું ન ટાળ. ૧૪
ત્રણ છ ઠાર, ગુરુ ન ધાર, એ વિચાર, ઉર ઉતાર. ૧૫
વળિ વિચાર, કર ગમાર, રંક રાય, કાળ ખાય. ૧૬
તું કુપાત્ર, કોણ માત્ર, ગર્વ છોડ, વિનય જોડ. ૧૭
ન કર ક્રોધ, તજ વિરોધ, અકળદેવ, એક સેવ. ૧૮
અવર જૂઠું, છોડ મૂઠું, સત્ય વાત, સમજ ભાત. ૧૯

૩. કંતા છંદ. માત્રા ૭. તાળ ૨.

સુનો કળવંત, ગુરુલધુ અંત, કંતાછંદ, છે સુખકંદ. ૨૦
પૃથ્વી પાંચ, જ્યાં કળ વાંચ, ત્યાં ધર તાળ, ભણિ સંભાળ. ૨૧
શુભરે મૂઠું, શિક્ષા ગૂઠું, દિલમાં દ્વેષ, લઈશ ન લેશ. ૨૨
સગા સમાન, સઉને માન, દયા અપાર, દિલમાં ધાર. ૨૩
વારંવાર, કર ઉપકાર, પરહર પાપ, થા શુધ આપ. ૨૪
દિલથી દેવ, તો તતખેવ, તજશે રીશ, ઓજગદીશ. ૨૫

૪. મધુભાર છંદ. માત્રા ૮. તાળ ૨.

કળ આઠ આણ, મધુભાર જાણ, ગુ લ અંત હોય, સંશય
ન કોય. ૨૬
ત્રીજી છઠીજ, માત્રા રહીજ, ત્યાં તાળ દીજ, લધુ પંચમીજ. ૨૭
સાંભળ સુજાણ, આજસ ન આણ, ઉદ્યમ વિરોધ, આદર
હમેશ. ૨૮
ટળશેજ દુઃખ, મળશેજ સુખ, કળશે ઉદ્યોગ, અળશે કુરોગ. ૨૯

૫. દીપક છંદ. માત્રા ૧૦. તાળ ૨.

દશ માત્રિકા દેખ, ગુ લ અંત ગણિ લેખ,
દીપક નકી નામ, છે છંદ સુખ ધામ. ૩૦

ત્રીજી અને આઠ, ત્યાં તાળનો ઠાઠ ;	
પણ પાંચમી માત્ર, તે લઘુ તાણું પાત્ર.	૩૧
જો હિંદુનો દેશ, બહુ સર્વથી બેશ ;	
છે ભલભલા ભાગ, ખળવંતનો ખાગ.	૩૨
ઉપમા ઘટે એહ, દિલ ન કર સદેહ ;	
જળ સિંચિયે જોય, ફળ પૂલ બહુ હોય.	૩૩
પણ પદમણી કોય, બંડળ વરી હોય ;	
પ્રસવે ન સંતાન, છે એજ અનુમાન.	૩૪
નિર-ઉદ્ધમી નાથ, પડિ પૃથ્વી તે હાથ ;	
અતિ મેઘ અનુકૂળ, પણ ધૂળની ધૂળ.	૩૫

૬. આભીર છંદ. માત્રા ૧૧. તાળ ૩.

પદ માત્રા અગ્યાર, આભીર છંદ વિચાર ;	
છેવટ ગુલ સંભાળ, ભૂશર ભકતી તાળ.	૩૬
ઉદ્ધમ દિશે અનેક, અતિ ઉત્તમ તો એક ;	
એતી સૌને માથ, પડિ પશુ જનને હાથ.	૩૭
વિદ્યા વિના સદાય, નર શ્રમ નિષ્ફળ જાય ;	
રે, લાવો આ વાર, વિલાયતી હથિઆર.	૩૮
વાવો કરી વિચાર, પાકે જેમ અપાર ;	
જેથી જીવે ગામ, ક્યાં મૂરખનું કામ.	૩૯
વડી અકલની વાત, એતી છે પ્રખ્યાત ;	
વાંચો પુસ્તક માંહિ, વળતી બોલો આંહિ.	૪૦

૭. તુરગ છંદ. માત્રા ૧૨. તાળ ૩.

જુગ જુગ જુગ કળ ધરિયે, જગણ ન જતિમાં કરિયે ;	
પ્રતિ જતિ પ્રથમજ તાણે, તે વૃત તુરગ રૂપાણે.	૪૧
ઉદ્ધમને આ ટાણે, જન મન સ્વારથ જાણે ;	
અધ છે એધિકું એમાં, તત્ત્વ કશું નયિ તેમાં.	૪૨
વાતો એવી વાળા, નર મેં બહુજ નિહાળ્યા ;	
અંતર અધિક ઉદાસી, કામ કરે ન તપાસી.	૪૩
જાણે પાપ કંઈછું, પ્રભુનો ચોર હંઈછું ;	
ભવમાં પેટજ ભરવા, કર લીધી કૃપિ કરવા.	૪૪

નહિતો તજિ આ આળા, માંડત કરમાં માળા;
 એવો વે'મ નહારો, ન થયો તેથિ સુધારો. ૪૫

૯. જળતરણુ છંદ. માત્રા ૧૩. તાળ કે.

તેર માત્રાનું પદ બંધ, જાણુજો જળતરણુ છંદ;
 પાંચ પાંચેજ વિશ્રામ, ગુરુ લઘુ અંતને ઠામ. ૪૬
 એક ખટ રૂદ્ર ત્યાં તાળ, જતિથકી જગણુ તો ઠાળ,
 છે, ઘણો સરસ તે છંદ, ઉચરતાં થાય આનંદ. ૪૭
 એવું તો આદરો કામ, શીઝશે જે થકી રામ;
 અધિક ઉપજાવિયે અન્ન, જેથિ જીવે ઘણા જન. ૮૮
 થાન ઉપજાવિયે થોક, લાભ બહુ લે બધા લોક;
 કોટિ કહ્યાણું કામ, ઉર વિષે સમજવું આમ. ૪૯
 એકલો સ્વાર્થ નહિ એહ, તત્ત્વ છે ધર્મ પણ તેહ;
 આદરે જે ન ઉદ્યોગ, જાણુજો નરકના જોગ. ૫૦
 પ્રાદ એણે કર્યું પાપ, શિર ધરે દેવનો શાપ;
 ઉદ્યમે થાય ઉપકાર, ઉદ્યમી જગત આધાર. ૫૧

૯. હાકળી છંદ. માત્રા ૧૪. તાળ ૪.

જુગ જુગ જુગ કળ ગુરુ અંતે, હાકળીછંદ કહ્યો સંતે;
 પ્રથમ પછી ચ્યારે ચ્યારે, તાળ ધરે, ન જગણુ ધારે. ૫૨
 નારી ગુણકા બ્યાં નાચે, રૂડા નર નહિ ત્યાં રાચે;
 એવિ સભાથિ રહેા અજગા, વિદ્વત થઈ ન રહેા વજગ્યા. ૫૩
 જૂથ મળે ત્યાં જે નરનાં, તે ત્રર તેનિ ખરાખરના;
 ગુણકામાં ગુણ દુષ્ટ રહે, તનનનતા થૈ તાન લહે. ૫૪
 થનગન થનગન નાચ કરે, ધીરજ ને ધન ધર્મ હરે;
 જો ભાવે ભગવાન ભજો, તો તે સોખત સદ્ય તજો. ૫૫

૧૦. ગજળ છંદ. માત્રા ૧૪. તાળ ૪.

લોક કળા જગણુ મત ચાર, ગુરુલઘુ અંત ગજળ વિચાર;
 ભ્રૂશર આઠમી કળ ચાર, તે પર તાળ તો નિરધાર. ૫૬
 જે નર હોય અતુર સુજાણુ, એ ન કરેજ આપ વખાણુ;
 આપ વખાણુ જો ઉચરાય, સ્નેહ વિનાશ શોભા જાય. ૫૭

જો વરસાદ વરસ્યો હોય, વાટ જનાર કહેશે કોય;

સૂરજ ઊગશે આકાશ, કેમ રહેજી ગુપ્ત પ્રકાશ. ૫૮

વિશ્વ વિષેજી સાચી વાત, પ્રગટ થતાં થશે પ્રખ્યાત;

જો મન ઓઝારાંબર જાણુ, તો તજ આપ આપ વખાણુ. ૫૯

૧૧. ઉઘોર છંદ. માત્રા ૧૪. તાળ ૬.

માત્રા ચોદનું પદમાન, ગુલ અંતે ઉઘોર પ્રમાન;

તાળે ઝમકે ત્રણ રાર આઠ, દશ દ્વિદશ ઊપર પાણ પાઠ. ૬૦

મનને શીખામણુ વિષે.

મન તું મૂર્ખ આળા મેલ, ખટપટ ખેલમાં શિદ ખેલ;

ધર તુ ધરણિધરનું ધ્યાન, મન તું મારિ શિક્ષા માન. ૬૧

ઘડવા મેલ અઘટિત ઘાટ, વિચર સદેવ સારી વાટ;

ગુણુ ગોવિંદના કર ગાન, મન તું મારિ શિક્ષા માન. ૬૨

ભરક્યો ભવ વિષે ખડુ ભાત, લંપટ આધિ તેં ધણિ લાત;

કરિને કરિશ નહિ તોફાન, મન તું મારિ શિક્ષા માન. ૬૩

લાગે તેં કિધા અભિલાખ, રહિ તુજ હાથમાં તો રાખ;

કહું તે કથન ધરને કાન, મન તું મારિ શિક્ષા માન. ૬૪

સજ તુ મૃટિપતિથી રનેહ, તજ તું તર્ક જુલમી જેહ;

ભજ તું ભાવથી ભગવાન, મન તું મારિ શિક્ષા માન. ૬૫

અગણિત કર ભણે ઊપાય, ધારું ધરણિધરનું થાય;

ગુણિયલ થઈ સમજ શુભજ્ઞાન, મન તું મારિ શિક્ષા માન. ૬૬

વીત્યાં વર્ષોખિ વિચાર, વિતતાં ક્રાંતિ ન લાગી વાર;

અવસર આવશે અવશાન, મન તું મારિ શિક્ષા માન. ૬૭

ભ્રમણામાં ભ્રમ્યો ભરપૂર, આશા અધિક આણી ઊર;

ન સર્વો અર્થ વ્યર્થ નિદાન, મન તું મારિ શિક્ષા માન. ૬૮

કદિ તેં મેળવ્યું ધન કોડ, છુટ્યો જગત શોદનિ જોડ;

માયું અંત તો સમશાન, મન તું મારિ શિક્ષા માન. ૬૯

લીધો લેશ તેં નહિ લાભ, દુખના ઊગિયા શિર દાભ;

જો વજરને થયું ખડુ જન, મન તું મારિ શિક્ષા માન. ૭૦

હજી તો આજિ છે વજર હાથ, સમજી શોધ સારો સાથ;

૧ શરિવાનામાં છે.

ત્રોકમ સાથ જોડી તાન, મન તું મારિ શિક્ષા માન. ૭૧
 મેલી માન મટ ઉત્તમત્ત, દીક્ષા દે ભલી દલપત્ત ;
 પ્રીતિ કર હરીરસ પાન, મન તું મારિ શિક્ષા માન. ૭૨

૧૨. જોકરી છંદ. માત્રા ૧૫. તાળ ૪.

પ્રતિપદ માત્રા પંદર ધરી, જુગતે છંદ કરો જોકરી ;
 તાળ પ્રથમ શ્રુતિ શ્રુતિયે ધરો, અંતે લઘુ ગુરુ અક્ષર કરો. ૭૩

૧૩. ચોપાઈ. માત્રા ૧૫. તાળ ૪.

જોકરીછંદ ખરાખર જોય, અંતે ગુરુ લઘુ અક્ષર હોય ;
 તે તો છંદ તાણું આ ઠામ, અતુર કહે ચોપાઈ નામ. ૭૪

૧૪. ચરણાકુળ છંદ. માત્રા ૧૬. તાળ ૪.

ચરણ ચરણમાં માત્રા સોળે, તાળ ધરો ચોપાઈ તોલે ;
 છે ગુરુ એ જો છેવટ ઠામે, છંદ નકી ચરણાકુળ નામે. ૭૫

૧૫. અલક છંદ. માત્રા ૧૬. તાળ ૪.

ચરણાકુળ સમપદ પરિપૂરણ, છંદ અલક ચિત દુખહર ચૂરણ ;
 પ્રતિપદ અંતે બેલઘુ અક્ષર, નહિ સમજે જન જેહ નિરક્ષર. ૭૬
 ચોપાઈ, જોકરિ તે ચરણાકુળ, અલકસહિત એ ચારેને મૂળ ;
 વૃત્ત ચોપાઈ લખે સાધારણ, તાળ ખરાખર છે તે કારણ. ૭૭
 જે અભિમાન ધરે અતિઅંતર, તે નર નિંદિત થાય નિરંતર ;
 વિનય સહિત ઉચરે મુખવાચક, તે સતમાન લહે મુખદાયક. ૭૮
 નમે ઘડો પામે જળ નિર્મળ, જો ન નમેતો તે ન લહે જળ ;
 એમ વિચાર અપાર કરો ઉર, મિત્ર રહો અભિમાન થકી દુર. ૭૯

૧૬. પદ્મરી છંદ. માત્રા ૧૬. તાળ ૪.

પ્રતિચરણ સોળ માત્રા પ્રમાણ, તે ચરણ અંત તો જગણ આણ ;
 ત્રણ ખટ અગ્યાર રત્નેજ તાળ, પદ્મરીછંદનો એજ ઢાળ. ૮૦
 ભજ ભાવ રાખિ ભગવાન નામ, સૌ થાય સદૃષ્ટો સદ્ગુણ કામ ;
 દિલ શુદ્ધ રાખિ જો થાય દાસ, પ્રભુ દૂર છે ન, છે સર્વ પાસ. ૮૧
 તું જીવ સર્વને મિત્ર જાણ, પૂરણ પ્રકાશથી પ્રેમ આણ ;
 ભિંતરથિ તોડજે વૈરભાવ, તજ દેષ કલેશકારી બનાવ. ૮૨

૧૭. પ્લવંગમ છંદ. માત્રા ૨૧. તાળ ૫.

માત્રા પ્રતિપદ એક, અતે વિશ આણિયે ;
એકાદશ દશ ઉપર, જરૂર જતિ જાણિયે ;
એક ઉપર પછિ ચતુર, ચતુર પર તાળ છે ;
આદિ ગુરૂ ગુરૂ અંત, પ્લવંગમ ચાલ છે. ૮૩

છત્રે થાતી છાંય, છડીધર છાજતા ;
હાથી હોદામાંય, રસીક ખિરાજતા ;
આયુષ રિદ્ધિ અનેક, ભરેલી ભાગ્યમાં ;
એ સૂતા દિન એક, ઉછળતી આગ્યમાં. ૮૪

ભોગવતા ઉપભોગ, મહા સુખ માણતા ;
જોતાં જોગ્ય અજોગ્ય, જરી નહિ જાણતા ;
ક્રીધા દામ કરોડ, ખજાને ખાણમાં ;
સૂતા તાણી સોડ, મસીદ મશાણમાં. ૮૫

છંદ્રપુરી અનુસાર, નગરિયો નોખમાં ;
કોટીધ્વજ સંસ્કાર, ગરજતા ગોખમાં ;
સુંદરિયો ગુંથેસાર, મહા ગુણ મરદમાં ;
કો જાણે કંઈકાર, ગઈ મળિ ગરદમાં. ૮૬

મોટો મારા મિત્ર, વિચારો વાતરે ;
પાપી મોટો પવિત્ર, ભલા થઈ ભ્રાતરે ;
જીવનનું ફળ જાણિ, ભજો ભગવાનરે ;
અંતરપ્રીતી આણિ, ધરો નિત્ય ધ્યાનરે. ૮૭

૧૮. મહીદીપ છંદ. માત્રા ૨૨. તાળ ૪.

ખાન પાન ચીજ ખૂખ, ઝેજ આજ આપે ;
 ભૂખ તરશ હંડ તાપ, કષ્ટ સર્વ કાપે ;
 તે તને ઘડીક ઝેક, ઝેક યાદ આણે ;
 તું અભાગિ દુષ્ટ, ઈષ્ટદેવને ન જાણે. ૯૦
 જો વિચારિ જીવ જન્મ, પામિને શું પામ્યો ;
 ભક્તિની ન જુક્તિ જાણી, પાપ કાંપ જામ્યો ;
 છે હજી ઉપાય થાય, તો ઘણુંજ સારું ;
 જે ઘડીક જાય ઝોઘું, થાય આયુ તારું. ૯૧

૧૯ હીર. છંદ. માત્રા ૨૩ તાળ ૮.

ત્રેવિશ કળ, લાવિ સકળ, મિત્ર પ્રેમથી ;
 આદિ ઉપર, ત્રણત્રણ પર, તાળ તું ધર, નેમથી ;
 શાસ્ત્ર અંત, શાસ્ત્ર અંત, વિરતિવંત, તોય તે ;
 આદિ દીર્ઘ, અંત રગણ, હીરછંદ હોય તે. ૯૨
 વિશ્વપાળ, ધીવિશાળ, છે દયાળ, દેવરે ;
 શોક હારિ, મોઘિ સારિ, છે તમારી ટેવરે ;
 જ્ઞાન અર્ક, સદ્યહરક, દુઃખનરક આણિનાં ;
 આપ ચરણ, તાપ દરણ, પાપહરણ પ્રાણિનાં. ૯૩
 શુદ્ધ જ્ઞાનનો નિધાન, તું સમાન તુંજ છે ;
 જે ઉદ્દેજ સર્વ ઝેજ, તૂજ તેજપુંજ છે ;
 હું અજાણ શા પ્રમાણ, લઉં વખાણ વાણિનાં ;
 આપ ચરણ તાપ દરણ, પાપહરણ પ્રાણિનાં. ૯૪
 જાણિ દાસ, તોડિ ત્રાસ, રાખ પાસ રીઝિને ;
 સાંજપ્રાત તો ન તાત, બોલુ વાત ખીજિને ;
 થા સહાય કંઠ જય, રંકરાય રાણિનાં ;
 આપ ચરણ તાપ દરણ, પાપહરણ પ્રાણિનાં. ૯૫

૨૦. કાવ્ય છંદ અથવા રોળા છંદ. માત્રા ૨૪. તાળ ૬.

અર્ધ ચરણ અગિયાર, તથા પછિ તેર કળાનું ;
 પ્રથમ પદ્ધી પ્રતિચાર, કળાપર તાળ ભલાનું ;
 જગણ ન હોય જરૂર, તમામ તપામી તાળો ;
 કાવ્યછંદ કરિગર, નિમિર આશુસમજણ રોળો. ૯૬

જન્મ મરણ દુષ્પહરણ, ચરણ શ્રીહરિનાં સેવો ;
 ઝમે પ્રભુ અભરાભરણ, તરણ તારણ છે તેવો ;
 કષ્ટહરણ સુખકરણ, ધરણ ધરણી ધીમંતો ;
 સુખનિધિ અશરણશરણ, વરણ ઉન્નવળ ગુણવંતો. ૯૭

હરિગીત છંદ. માત્રા ૨૮. તાળ ૮.

કળ સકળ અઘાવીશમાં, ધર જગણ છેવટ રીત છે ;
 રાણગાર રૂઢિએ વિરતિતો, મનહરણ તે હરિગીત છે ;
 ત્રીજી ઉપર પછી ત્રણ ચતુરપર, ઝમે આઠે તાળ છે ;
 તે તાળમાં જો જગણ તો, ન કહીશ છંદ રસાળ છે. ૯૮
 તજરે તું કપટી કપટ ઝટ, વળિ લપટ યા શુભ લક્ષમાં ;
 દિન ચાર પછી બેશિરા ચપટ, જઈ પાપકેરા પક્ષમાં ;
 નમિ હાથ જોડી નાયને, શુભ સાયમાં સંચર સદા ;
 ખસાંડ નાવે ખાયમાં, કરવી ન તૃષ્ણા તે કદા ; ૯૯
 શુણિ અવણ ધારી, શીખ સારી, લાભકારી લેખણે ;
 તો અંત તારી મોક્ષખારી, દુઃખહારિ દેખણે ;
 તજ જૂઠું જગી, પુરૂષ નારી ચિત્ત વિચારી ચાલણે ,
 ભય ભયભારી થાય ચારી, હીતકારી હાલણે. ૧૦૦

૨૨. ચોપાયા છંદ માત્રા ૨૮ તાળ ૭.

પ્રથમ અરધમાં સોળ કળા કરિ, ઉપર ખારે આણો ;
 તાળ પ્રથમ પછિ શ્રુતિ શ્રુતિ ઉપર, જો ચોપાયા જાણો ;
 અંતે તો ગુરૂ અક્ષર આણી, ચરણ રચો શુભ ચારે ;
 બે ચરણે પણ કોઈ બેલેએ, હરો શુણેલ હજારે. ૧૦૧
 પોડારણને આટો આપો, ધરનાં આટે ઘંટી ;
 છાકરડાં તો છારા પિયેને, ખાવો માગે બંટી .
 સ્વારથિયા છે ઝમેવા સઘળા, જીવતણી નહિ જાણે ;
 પર્વત જેવી પરની પીડા, અંતરમાં નહિ આણે. ૧૦૨

૨૩. મરહટ્ટા છંદ. માત્રા ૨૮. તાળ ૭.

માત્રા દશ આઠે, ધરજાતિ પાઠે, ઉપર કળા અગિયાર ;
 મરહટ્ટા નામે, કવિતા કામે, છંદ બનાવો સાર ;

છે ગુરુ લધુ છેલો, એમજ ચેલો, જેલો લાવી ખાંત ;
 તજિ એ ચચ્ચારે, તાજજ ધારે, ત્યારે થાય નિરાંત. ૧૦૩
 કૂવો કે ખડિયો, જેને જડિયો, ભારે તેનાં ભાગ્ય ;
 તે વર્ષ સુગાજે, કે દુષકાજે, ભાજે નહિ દુર્ભાગ્ય ;
 કાગળ કૂવેતર, ખાસું એતર, તેતર તીડ નખાય ;
 લેખણ હળ હકિ, પૂરણ પાકિ, થાકિ ખાતાં ખાય. ૧૦૪

૨૪. રૂચિરા છંદ. માત્રા ૩૦. તાળ ૮.

ચરણ ચરણમાં ત્રીશે માત્રા, અંતે તો ગુરુ એક કરો ;
 આઠે આઠે પઢતાં પાઠે, વણિ થોડો વિશ્રામ ધરો ;
 એક ઉપર પછિ ચારે, ચારે, તાજ સરસ લાવો તેમાં ;
 રૂચિરા નામે છંદ રૂપાણો, અલ્પ નથી સંશય એમાં. ૧૦૫
 બાળાપણમાં, ખૂઠાપણમાં, ડાપણમાં દેડેલ થયો ;
 પરઉપકારી કામ ન કીધું, જોતાં જોતાં જન્મ ગયો ;
 સજ્જનનો તે સંગ નકીધો, રોઝ રખડતો રોજ રહ્યો ;
 અંધો થઈને ધંધે ધાયો, વેઠ ઉપાડી ભાર વહ્યો. ૧૦૬

૨૫. સવૈયા છંદ. માત્રા ૩૧—૩૨. તાળ ૮.

સજ્જન કવિ જો કરો સવૈયા, હૈયામાં ધારે હેત અનંત ;
 માત્રા એકત્રીસ ચરણમાં, સોજે તો વિશ્રામ વસંત ;
 બત્રીશા પણ ખીજિ તરેના, રૂચિરા તુલ્યે તાજ રહંત ;
 એકત્રીશે અંતે ગુરુ લધુ, બત્રીશામાં એ ગુરુ અંત. ૧૦૭
 તેજ ભણ્યો નર તેજ ગણ્યો જે, સદ્ગુણ શીખિ તજે તોફાન ;
 ભણતર ગણતર પાર ગયો પણ, જો ન થયો નર જે ગુણવાન ;
 મૂરખ જેવો મૂરખ તે, સમજો ન કદી સુધરેલ સમાન ;
 ચોપટ વેણ વિચિત્ર પઢે પણ, દે નહિ માનવિ કન્યાદાન. ૧૦૮

સવૈયા બત્રીશાનું ઉદાહરણ.

જો સંસાર સુખે સુધરે તો, જોગિ બની જાએ કુણ બાપૂ ;
 તીર્થ પિતા માતા તજિ કોણ, ચડે ગિરનાર સિધાચળ આપૂ ;
 જો મન શુદ્ધ, પઢો ન પઢો પછિ, વેદપુરાણ કુરાન કિતાપૂ ;
 પાણિ થકી જો શુદ્ધ થયું પટ, શામાટે ઘસિયે લઈ સાપૂ. ૧૦૯

૨૬. લીલાવતી છંદ. માત્રા ૩૨. તાળ ૬.

માત્રા બત્રીસે ચરણ ચરણમાં, અંતે તો ગુરૂ એ આણિ;
લીલાવતિ નામે છંદ બનેયો, જતિ દશ આઠ ઉપર બ્રહ્મણિ;
ત્રિજિ ક્રમ્પર તાળ પછી શ્રુતિ શ્રુતિપર, તેજ રિતે સ્વરંગતિનાણિ;
આ લોકવિષે પરલોક વિષે, પ્રભુપદ ભજિપૂરણ સુખ માણિ. ૧૧૦
મિથ્યા અભિમાની માનવિતે મન, માન વસે સૌથી મોટું;
વિદ્વાન પાણું ધોયું જેમ વધે, અભિમાન જરો ખસતું ખોટું;
દુરથી તો ડુંગર દીસે દિલમાં, છેકજ વાદળ છે છોટું;
પણ પાસે જઈને જે જન જોરો, ચિત તેમાં રહેશે ચોટચૂં. ૧૧૧

૨૭. ત્રિભંગી છંદ. માત્રા ૩૨. તાળ ૬.

માત્રા દશ આણિ, આઠ પ્રમાણિ, વળિ વસુ જાણિ રસ દીજે;
અંતે ગુરૂ આવે, જગણું ન લાવે, ભણતાં ભાવે ત્યમે કીજે;
લીલાવતિ જેવા, તાળજ દેવા, ત્રિભંગી તેવા છંદ કરો;
જતિપર અનુપ્રાસા, ધરિયે પાસા, સરસ તમાસા શોધિ ધરો. ૧૧૨

પ્રભુસ્તુતિ.

દોહરો.

જય જય અડગ જગતપતી, જય સુખનિધિ સાક્ષાત;
જય જય જન જનની જનક, જય જય પ્રભુ પ્રખ્યાત. ૧૧૩

ત્રિભંગી છંદ.

જય પ્રભુ પ્રખ્યાતા, પદ પંક્રાતા, સુગુણિ ગણાતા, ગુણ માતા;
તુ ભગની ભ્રાતા, દિલ અવદાતા, શુભ શોભાતા, સાક્ષાતા;
જય વિશ્વ વિધાતા, અલખ લખાતા, મુક્ત મનાતા, મુદ્-માતા;
જય જય જગ ત્રાતા, તું પિતુમાતા, દે સુખશાતા, સુખદાતા. ૧૧૪
જય પૂર્ણ પ્રકાશી, વિશ્વ વિલાસી, અખિલ નિવાસી, આકાશી;
જય અચળ ઉન્નતી, વિપત વિનાશી, છત નિજ દાસી, છે, પાસી;
ઋપિ સદૃશ અદ્યારી, સિધ ચોરાશી, તત્ત્વ તપાસી, ચિત અહાતા;
જય જય જગત્રાતા, તું પિતુમાતા, દે સુખશાતા, સુખદાતા. ૧૧૫
જય જય જગત્રાતા, સદગુણ ગામી, નિર્મળ નામી, નહિ ખામી;
જય અંતરબતી, અચળ અકામી, શુભ વિશ્રામી, સુખધામી;

પ્રભુ તુજ પદ પામી, થાય પ્રણામી, જે ન હરામી, જન થાતા ;
 જય જય જગ ત્રાતા, તું પિતુ માતા, દે સુખ શાતા, સુખ દાતા. ૧૧૬
 જય સર્વાધારા, સુખ કરનારા, પ્રીતમખ્યારા, પ્રભુ મારા ;
 સગળા ગુણ તારા, સૌથી સારા, અન્ય નહારા, ખુબ ખ્યારા ;
 તુજ મતથી ન્યારા, જે નર દારા, ભયના ભારા, ભરિ જાતા ;
 જય જય જગ ત્રાતા, તું પિતુ માતા, દે સુખ શાતા, સુખ દાતા. ૧૧૭
 તું સમર્થ તરવા, તારણ કરવા, અભરણ ભરવા, ભય હરવા ;
 દુષ્કર આદરવા, ધરણી ધરવા, ગુણ વાવરવા, ગુણ ગરવા ;
 અહું કીર્તિ ઉચરવા, ઠિક થઈ ઠરવા, યશ વિસ્તરવા, વિખ્યાતા ;
 જય જય જગ ત્રાતા, તું પિતુ માતા, દે સુખ શાતા, સુખ દાતા. ૧૧૮
 મન તુજ ને મળવા, તન દુખ ઠળવા, અકળિત કળવા, રસ ગળવા ;
 અતે અવિચળવા, પાપ પ્રજળવા, દહાડો વળવા, દુખ ઠળવા ;
 શુભકૃત કૃણ કૃણવા, અંધન બળવા, હિત સાંભળવા, હે બ્રાતા ;
 જય જય જગ ત્રાતા, તું પિતુ માતા, દે સુખ શાતા, સુખ દાતા. ૧૧૯
 રૂઢ્યે મુજ રસિયા, વાસો વસિયા, ક્ષણું ન અસિયા, જ્યમ કશિયા ;
 હેતેથી હસિયા, ઠિક થઈ ઠસિયા, બેલે કશિયા, અહું જશિયા ;
 બળિ સરસ વિલસિયા, ધીમે ધશિયા, રતી ન ચશિયા, રસ રાતા ;
 જય જય જગ ત્રાતા, તું પિતુ માતા, દે સુખ શાતા, સુખ દાતા. ૧૨૦
 જય જય અસુરારી, કર્ણાકારી, બળિયા તારી, બલિહારી ;
 સૃષ્ટિ સંસારી, તે વિરતારી, તેજ ઉગારી નરનારી ;
 જેવી મતિ મારી, રતુતી ઉચ્ચારી, લે દીલ ધારી, જગ ધાતા ;
 જય જય જગ ત્રાતા, તું પિતુ માતા, દે સુખ શાતા, સુખ દાતા. ૧૨૧
 રતુતિ કરિ તુજ નામે, કર્ણા કામે, ઉર ધરિ આ મેં, આ હામે ;
 રહિ ધીરજ ધામે, જે જન પામે, ભુલે ન ભામે, ભય વામે ;
 ગુભ છંદ રચ્યા મેં, દલપતરામે, પછી કર્યા મેં, પ્રસરાતા ;
 જય જય જગ ત્રાતા, તું પિતુ માતા, દે સુખ શાતા, સુખ દાતા. ૧૨૨

દોહરો.

સુખ દાતા અગરણુગરણુ, હરકન હરણુ હરેક ;

ગુભ કરજે જન સર્વેનું, અરજ શુભી આ અંક. ૧૨૩

૧૨૬. પદમાવતી છંદ. માત્રા ૩૨. તાળ ૮.

દશ આઠે પાસા, ધરિ અનુપ્રાસા, ઉપર કળા ચૌદે આવે ;
 પદમાવતી નામે, છંદ સુકામે, ગુણવંતા કવિજન ગાવે ;
 ત્રીભંગિ પ્રમાણે, તાળ વપ્પાણે, કોમળ પદ રમ્યશે કવિતા ;
 ઉજળો જરા જામે, સગળે ઠામે, તે શોભે જેવો સવિતા. ૧૨૪
 જગમાં ધણું જીવો, કુળનો દીવો, જે પ્રતિદિન ઉપકાર કરે ;
 સૌનું સુખ શોધે, જ્ઞાન પ્રબોધે, દીન જનોનાં દરદ હરે ;
 તન ધનથી તેવો, ઉદ્યમ લેવો, એવો તો અભ્યાસ રહે ;
 પ્રભુનો તે પ્યારો, મિત્ર અમારો, સારો સારો સર્વ કહે. ૧૨૫

૨૯. દુમિલા છંદ. માત્રા ૩૨. તાળ ૮.

બધિયે મળિ માત્રા બત્રિશ છે,
 પણ એક ગુરુ અંતે ધરિયે ;
 વિશ્રામ કરી કળ સોળકને,
 દુમિલા એવી વિધ આદરિયે ;
 દુમિલા ગંભીરે થકી મળતો ,
 કળતો તે તુલ્ય ગણી કરિયે ;
 તજિ બે પછિ તાળ તમામ તમે,
 ગણિ આઠ ધરે શ્રુતિ આંતરિયે. ૧૨૬
 ચિત ચોરિ ચહે બહુ ચંચળ થઈ,
 ઘી ગોળ ઘડા ફેડે ધરમાં ;
 નિજ પેટ ભરે ચડીઠે સુધી ,
 જમવા જે કાંઈ મળે કરમાં ;
 કદિ માત પિતા સુત સુંદરિને ,
 પૂછે, ન સુખી દુખમાં ડરમાં ;
 જે આદમિ એ આચરણ ધરે ,
 તો ફેર ફેરો નર વાનરમાં. ૧૨૭

૩૦. શૃંગણ છંદ. માત્રા ૩૭. તાળ ૮.

કર કળા સર્વ તો સાડત્રીશે મળી,
 દશ દશે આઠે વિશ્રામ આણી ;

અંત ગુરુ એક તો અચળ કરી આણ્યો,

બૂલણા છંદની ભત બાણી;

એક ઉપર પછી પાંચ પાંચે વળી ,

તાળ સંભાળિયે વિમળવાણી;

તાળમાં ત્રીજી માત્રા લઘુ લાવિયે;

તે વિના તો થશે ધૂળધાણી .

૧૨૮

અખિલ ખત્તાંડના ધર્શ દિવનીશ તું ,

ઉર વિષે આ સ્તુતિ ધર અમારી ;

રિક્ષિ ને સિક્ષિ વિક્ટોરિઆ રાણિને;

અખુટ ભંડારથી આપ તારી ;

સકળ સંસારમાં તેહના શત્રુના ,

સૈન્યને સદા સંહારિ નાંખો ;

પ્રાણિને પ્રાણદાતાર કરતાર જગ ,

રાણિ વિક્ટોરિઆ અમર રાખો .

૧૨૯

૩૧. મદનગ્રહા છંદ. માત્ર ૪૦. તાળ ૧૦.

કેરિ સકળ કળા ગણિ, ચાલિશ ચરણે ,

દશ વસુ રત્ને વિરતિ કરો, ગુરુ અંત ધરો ;

જ્યુગતી કરિ કવિજન, જગણુ ન જતિયે,

મદનગ્રહા મનરંજ ખરો, રમિ રૂદય ઠરો ;

તજિ બે શ્રુતિ શ્રુતિ, પર તાળ ધરો ,

પ્રભુ વરણવતાં દિલ કેમ ડરો, ભવ તુરત તરો ;

વળિ ઉદ્યમના પણ, થઈ ઉપદેશક ,

કલેશ વિરોધ હમેશ હરો, ફિકરે ન કરો. ૧૩૦

લક્ષ્મીને ઠપકો.

ધિકરે રતનાકરની દિકરી ,

રિચરતાપણ ડાપણ દૂર ધરિ, ફરતીજ ફરી;

વળિ પંડિતને ગણિ શત્રુ અખંડિત ,

મૂર્ખ અખંડિત મિત્ર કરી, તે હામ કરી;

નહિ હું કરતી નહિ પંડિત પણ રિપુ,
 મૂરખ મિત્ર કરી ન વરી, ખતિજ ખરી;
 પણ પંડિત તો પોશાય, પછી શું ખાચ;
 અપંડિત પેટ ભરી, તે દેખી ડરી.

૧૩૧

અર્ધસમપદ-તથા વિષમપદ છંદો.

૩૨. દોહરા. આખા છંદની માત્રા ૪૮. તાળ ૧૨.

પેહેલે ત્રીજે તેર કળ, અવર પદે અગિયાર;
 ભૂ ભૂતે ને ભક્તિયે, તાળ નકી નિરંધાર. ૧૩૨
 કર લઘુ કળ અગિયારમી, જગણુ ન તાળ હરેક;
 તાળ પ્રથમિ કે ખીજમાં, નિભે જગણુ કદિ એક. ૧૩૩
 યુદ્ધિ પ્રખળ ખળ અકળ તન, જળ કળ ભૂતળદત્ત;
 અપળ સકળ એ અમળ નહિ, દળવાદળ દલપત્ત. ૧૩૪

૩૩. સોરઠા. માત્રા ૪૮. તાળ ૧૨.

પ્રથમ ત્રિજે અગિયાર, ચાર-ખિજે-તો તેર કળ;
 પદ દોહરા પ્રકાર, સાર ધાર તે સોરઠા. ૧૩૫
 પરમ ધરમ પ્રતિપાળ, સુજન સુકર્મ સદા કરે,
 ભરમ તણ સંભાળ, ધર્મતણી મનમાં ધરે. ૧૩૬

૩૪. ગાથા. અથવા આર્યા છંદ. માત્રા ૫૭. તાળ ૧૬.

પ્રથમ ત્રિજે કળ ખારે, ખિજે ચતુર્થે પુરાણુ તિથિ તુલ્યે;
 નવમી સંધુ ભુજ ચોથે, મળે ન ગાથા મહા મુલ્યે. ૧૩૭
 પ્રથમ પછી ચરચારે, ત્રણ ચરણમાં તાળ ધરે તેમાં;
 ભરાર મુનિ દશ રત્ને, ચોથે ચરણે જીર્મ્યા જેમાં. ૧૩૮
 મોહન બાળ મુકુંદા, નંદાત્મજ વ્રજવિહારી વ્રજચંદા;
 તું ટાળક ભવકંદા, તુજગુણુ ગણિ ગાયંછે/છંદા. ૧૩૯
 દુષ્પહર દીનદયાળા, ધર્માળા પ્રભુ સદા સુકર્માળા;
 ગુણવાળા ગોપાળા, સ્મરણુ કરે તાર શોભાળા. ૧૪૦
 તું માતા તું બાતા, તું ધાતા તું તથા જગત્રાતા;
 તું મુખશાતા દાતા, પ્રણમું પ્રભુ પૂર્ણ પ્રખ્યાતા.

હોશીનાં મન હરવા, અભિલાષા ધરિ સુકાવ્ય આદરવા
અભિમત પાર ઉતરવા, સંભાર સહાયતા કરવા. ૧૪

૩૫. ગીતિ છંદ. આત્રા ૬૦.

ગાથા પૂર્વારધ સમ, ઉત્તરારધ પણ એજ મુજબ આણો;
શુણિજન ગણને ગીતી, જરૂર તકાવત જરા નહીં જાણો. ૧૪૩

૩૬. ઉપગીતિ છંદ. આત્રા ૫૪.

આર્યા ઉત્તરારધ સમ, પૂર્વારધ પ્રેમથી કરિયે,
એ કવિતા ઉપગીતી, અદ્ભુત જીવકીર્તિ આદરિયે. ૧૪૪

૩૭. ઉદગીતિ. આત્રા ૫૭.

ઉત્તરારધ આર્યાનું, પૂર્વારધ જે ગણો પ્રીતિ;
પૂર્વારધ સમપછિનું, તે ઉદગીતી રચો રસિક રીતિ. ૧૪૫

૩૮. કુંડળિયા છંદ. આત્રા ૧૪૪.

કુંડળિયા કરતાં કરો, આદિ દોહરો એક;
વળતી ચોથા ચરણને, ઉલટાવો ધરિ ટેક;
ઉલટાવો ધરિ ટેક, છપ્પનાં ચાર ચરણ સમ;
ચરણ રચો શુભ ચાર, છ પદ થારો સઘળાં ત્યમ;
પ્રથમ ચરણનો પ્રથમ, શબ્દ છેવટ જે ભળિયો;
છે તે રૂંડો છંદ, કહે કવિજન કુંડળિયા. ૧૪૬
નહિ ડોલે જે નાગ તો, નહિ વંશીનો નાદ;
જંગમ જન થિર થાય નહિ, શુણિ કવિતાનો સ્વાદ;
શુણિ કવિતાનો સ્વાદ, મરદ માદા નહિ ડોલે;
નહિ કવિતા તે હામ, અરાગર બકરો બોલે;
કહે કવિ દક્ષપતરામ, નામ ધિક્ક બોલું બોલે;
ધિક્ક વંશીવાનાર, નાગ શુણિ જે નહિ ડોલે; ૧૪૭
કંઠ દક્ષિણે કોયળો, કણ ભરતાં જે કાળ;
જન મનમાં જાણી જાહે, પહોંચ્યા કણ પેટાળ;
પહોંચ્યા કણ પેટાળ, કવિત નો ત્યારે કહિયે;
ઓતા જનનાં ગીરા, પ્રાણનાં દેખી લાહિયે;

૨૧. મદલેખા છંદ. અ૦ ૭. “મ સ ગ”

મોસંગે કરિરેખા, તે નારી મદલેખા ;
ખીકું ચાવણહારી, શોભેવેષ સમારી.

૨૩

૨૨. શીર્ષા છંદ. અ૦ ૭. “મ મ ગ”

મા માગુંછું હું એવા, કોઠી શીર્ષાની સેવા ;
માયા જેની છે, મોટી ક્ષ્મી છે, મોટાં કોઠી.

૨૪

૨૩. ચિત્રપદા છંદ. અ૦ ૮. “લ લ ગ ગ”

ગો શિશુ ગા પ્રભુ પ્રીતિ, ચિત્રપદા ધરિ ચિત્તે ;
તે થકિ તુર્તજ તારે, સર્વ થરો હિત સાર.

૨૫

૨૪. કેતુમાળ છંદ. અ૦ ૮. “ત ત ગ ગ”

‘ગોરીંગે’ છે જેવાની, મિત્રોજીએ કેતુમાળી ;
શિક્ષા શિખાવી સુધારે, તો અર્થ સારે તમારે.

૨૬

૨૫. માલત્રી છંદ. અ૦ ૮. “ન ર ગ લ”

નરે ગુલોમલે માંસ, પ્રગટ મોલની પાસ ;
રમિક રાજવીરંગ, અધિક એપરો અંગ.

૨૭

૨૬. તુંગા છંદ. અ૦ ૮. “ન ન ગ ગ”

લિને સંગપણ સંગા, તન મેન ધન તુંગા ;
વિધ વિધ ધન વેરે, ફરિ ફરિ ખલુ ફેર.

૨૮

૨૭. કમળ છંદ. અ૦ ૮. “ન સ લ ગ”

ને સળગિ ઉઠો નરો, કમળ દિલ તો ફરો ;
વચન અળનાં દુખે, મહન કરજો સુખે.

૨૯

૨૮. વિદ્યુન્માળા છંદ. અ૦ ૮. “મ મ ગ ગ”

મોમા ગંગા, ‘કેવી મોટી, છે વિદ્યુન્માળાથી છોટી ;
કાંધાં દેવે એવાં કોટી, ખામૂખાં શી વાતો બોટી.

૩૦

૨૯. ખંજ છંદ. અ૦ ૮. “મ લ ગ ગ”

મોભે ગંગા હરિ મેલે, ખંજ તેમાં નહિ ખેલે ;
શાળા પાસે ધર માયે, વિદ્યા મુખોં નહિ વાંચે.

૩૧

૩૦. મલ્લિકા છંદ. અં ૬. “ર જ ગ લ”

રોજ ગૂંલખાસ દેખ, મલ્લિકાનિ માળ પેખ :

બેરિને નિહાળ્યાગ, લે સુગંધ પામી લાગ. ૩૨

૩૧. નગસ્વરૂપિણી, અથવા પ્રમાણિકા છંદ અં ૮. “જ ર લ ગ”

જરો લગોડિ છુવડો, પ્રમાણિકાપાણું ઘેડો ;

વધે વડાઈ વિશ્વમાં, ભલું થશે ભવિષ્યમાં. ૩૩

૩૨. માણુવકાક્રીડિત છંદ. અં ૬. “લ ત લ ગ”

ગા સગિ મંદિત મંદ, માણુવકાક્રીડ તજ ;

આતુરતા ચિત્ત ધરી, કોકિલનો કંઠ કરી. ૩૪

૩૩. અનુષ્ટુપ, શ્લોક. અં ૮.

પાંચમે લધુતા તોળો, યુર છઠો લખ્યો ગમે ;

ખીન્ને આથે પદે ભોલો, ખ્લોકમાં લધુ સાતમે. ૩૫

૩૪. રત્નકર છંદ. અં ૮. “જ સ સ”

મૈ, શી રી પ્રભુ ભક્તિ કરી, રૂડા રત્નકરો ઉચરી ;

જો ખીજુંજ અકાઈ જશે, તો તે શું પરિતુષ્ટ થશે. ૩૬

૩૫. તોમર છંદ. અં ૮. “સ જ જ”

મજિ જોડ શુધ સદાય, ગુણ ધરી તોમર ગાય ;

રસ ગ્રીતથી કવિરાય, પળમાંજ પાવન થાય. ૩૭

૩૬. સારંગી છંદ. અં ૮. “ન ય સ”

નંધ સહિતે નિત્ય રહે, સઉ જન સારંગિ કહે ;

ભણિભણિને ભક્તિ કરે, ભવજળ તે તુર્ત તરે. ૩૮

૩૭. ધિયા અથવા લલિતતિલકા છંદ. અં ૮. “ન સ ય”

નં મળગિગંણો લડાઈ, કવિત ભણિ ગિજભાઈ ;

અતુર કરીને અડાઈ, ગમત કરશેજ ગાઈ. ૩૯

૩૮. મણિખંધ છંદ. અં ૮. “ભ મ સ”

ભીમ સદા આહાર ભરે, તે મણિખંધે આંધિ ધરે ;

તોપણુ જખ્યો તે ભમતો, રોજ રણે જીતે રમતો. ૪૦

નજલ ગામ નવાણુ ગળાવો, વાવ કુવા નદિતીર તળાવો;
શોધિ જુના કૂરિ સદ્ય સુધારો, તે ધનના ધણિ ધર્મ તમારો. ૫૦

૪૬. ઇંદ્રવજા છંદ. અં ૧૧. “ત ત જ ગ ગ”

તું તેજ ગો ગોઠવિ રાખ્દ 'તેવા, જે ઇંદ્રવજાવૃત શુદ્ધ જેવા;
આનંદ એ છંદ અખંડ આપે, કંકાસ ને કલેશ હમેશ કાપે. ૫૧

૪૭. ઉપેંદ્રવજા છંદ. અં ૧૧. “જ ત જ ગ ગ”

જતે જુગે' ગાઠ જશો ગવાંશો, ઉપેંદ્રવજા વૃતમાં લખાશો;
સખાવતે જે કર કામ સાંરે, ટળે નહીં તો કદિ નામ તારે. ૫૨
સ્વતંત્ર તો ઈશ્વર એક એ છે, જુગો જુગે આપ અજીત જે છે;
જુઓ ખિન્ન જીવ ગરીબ જેવા, તમે અમે તેમ તમામતેવા. ૫૩

૫૦. ઉપજાતિ છંદ. અં ૧૧.

જેંઈદ્રવજા પદ કયાંઈ ભાણું, ઉપેંદ્રવજા પદ મેળવાણું;
લખાયછે તે ઉપજાતિ નામે, ડોકાણું નક્કી નહિ ડોકાઈ ઠામે. ૫૪

૫૧. અપજા છંદ. અં ૧૧. “ત ભ જ લ ગ”

તે ભાંજિ લાગવિજ હાંથ લઈ, કાં ખાંધિ ખૂબ અપજાજ થઈ,
તે ઠામમાં ન ધરિ તે ઠરવા, પસ્તાવ છેડ પછિથી કરવા. ૫૫

૫૨. સુસુખી છંદ. અં ૧૧. “ન જ જ લ ગ”

નિંજ જળ ગેંદુ ગણે, ન નદી, પણ સુસુખી ભરિ જાય કદી;
નજર પડે ગુણ દોષ ગણે, ભટભટ તે પંછી ગાળ ભણે. ૫૬

૫૩. ગ્રાહિ છંદ. અં ૧૧. “ત ત ત ગ ગ”

ગોંડી ગંધી લાગિ ગોદાવરીમાં, ગ્રાહી ઘણું હેત હૈયે હરીમાં;
લીધો નહીં લાભ રસે લુટાઈ, નારો પછી ઘેર પોણીયિ ભાઈ. ૫૭

૫૪. અનુકૂળા છંદ. અં ૧૧. “ભ ત ન ગ ગ”

ત ન ગંગાથિજ કદિ ભાંગે, એ અનુકૂળા ઉલટિજ લાગે;
જે નહિ માનો નજર તપાસો, ત્યાં ભ્રમણાનો ભરપુર વાસો. ૫૮

૫૫. સ્વાગતા છંદ. અં ૧૧. “ર ન ભ ગ ગ”

રે' નભાંગિ ગદનાથ જુઓછો, રવાગતા શિદ સમૃદ્ધિ ખુઓછો;
ઈશ્વરે સુકરણ કરિ આપી, કેમ અર્થ અરચાજ કદાપી. ૫૯

૫૬. શાલિની છંદ. અં ૧૧. “મ ત ત ગ ગ”
 ચોંતી જોએંગાં વિષેએં નક્ષત્રાં, શોભીતી છે. શાલિની નીસ્મીઠા
 મિંધૂમાંથી રત્ન તો સાંપડેછે, ખારે નીરે ગૂણુ જોતાં જડેછે. ૬૦

૫૭. રથોદ્ધતા છંદ. અં ૧૧. “ર ન ર લ ગ”
 રે' નરોલગિંધસે અશુદ્ધતાં, તો નરોનિ ધિક્કે રથોદ્ધતા ;
 શું કહું મરદ તુલ્ય તેહને, સ્ત્રી ગણે ગરદ તુલ્ય જોહને. ૬૧

૫૮. સેનિકા છંદ. અં ૧૧. “ર જ ર લ ગ”
 રોંજ રોંજ ગાંઠગાંઠ થાય જો, સેનિકા મિપાઈ નારિ જાયજો ;
 વાર વાર વસ્તિ વીખરાય તો, રથીર રાજ્ય કેમ ત્યાં થપાયતો. ૬૨

૫૯. લલિત છંદ. અં ૧૧. “ન ર ર લ ગ”
 નર રણી ગણે', ન્યાંલ હું થયો, લલિત લક્ષણે, જ્ઞાનમાં ગયો ;
 જન જગત્પતી, જોન તે ભજે, ન મુખસંપતી, સ્વર્ગની મળે. ૬૩
 શિશુપાલું પુરું, ખેલમાં ખપ્યું, ન હરિનામ તેં, જીભથી જ રમ્યું ;
 જરૂર જાણજો, જોખને જરો, સમજ પ્રાણિયા, શી ગતી થશે. ૬૪
 ન જગનાથને, ભાવથી ભજ્યા, થર કુકર્મના, તે ન તેં તજ્યા ;
 પ્રભુ તને પછી, લેખુ પૂછશે, સમજ પ્રાણિયા, શી ગતી થશે. ૬૫
 ફિકર છોડિને, ફેલમાં ફર્યો, દિલ વિષે નહીં, દોષથી ડર્યો ;
 આશુચિતું તને. માત આવશે, સમજ પ્રાણિયા, શી ગતી થશે. ૬૬
 ગરવકાળ ને, જો સ્મરાનમાં, અખુર એ બજે, ધાર ધ્યાનમાં ;
 મરાણે તને, કેમ મરશે, સમજ પ્રાણિયા, શી ગતી થશે. ૬૭
 જન જીવાનિયા, જે જણાયછે, નિમિષ માત્રમાં, નારા થાયછે ;
 તુજતાણા ગયા, હેતુ એ હશે, સમજ પ્રાણિયા, શી ગતી થશે. ૬૮
 અતુર એતિ તું, જો વિચાર રે, જગત સર્વ તો, છે જનાર રે ;
 અચળકોણુ આ, વિશ્વમાં વસે, સમજ પ્રાણિયા, શી ગતી થશે. ૬૯
 દહન કે થયા, તૂલ દેખતાં, લખિ શકે નહીં, લેખું લેખતાં ;
 તદપિ ચિત્ત તું, જો ન ચેતશે, સમજ પ્રાણિયા, શી ગતી થશે. ૭૦
 કપટ કૂડનાં, કર્મ તેં કર્યા, ધન રણી રણી, ધૂળમાં ધર્યા ;
 કર વિચાર તે, કાણુ કાઢશે, સમજ પ્રાણિયા, શી ગતી થશે. ૭૧

સ્વપન તુલ્ય આ, સર્વ લોક છે, હરધડી થતા, હર્ષ શોક છે ;
પલક એકમાં, નારા પામશે, સમજ પ્રાણિયા, શી ગતી ધશે. ૭૨
લલિતછંદથી, લાભ લેખિલે, દલપ્રતી ધશે, દટિ દેખિલે ;
પ્રભુ વિના તને, કોણ પાળશે, સમજ પ્રાણિયા, શી ગતી ધશે. ૭૩

૬૦. મોદક છંદ. અ. ૧૨. “ભ ભ ભ ભ”

ભાગિ શિલાં જળ કાંઠિ ભુમીપર, મોદક ખાધપિયે પછિ *વીપર
આવિ એડે અંકજામણુ અંતરે, કછું મટાડિ રાકે નહિ મંતર. ૭૮

૬૧. દ્રુતવિલંબિતછંદ. અ. ૧૨. “ન ભ ભ ર”

નભ ભુરાખિરસીજ નિહાજિયે, દ્રુતવિલંબિત થયિત આલિયે;
અંકજા એશ્વરતા સ્ત્રિજ સૃષ્ટિમાં, દિન દિને પડશે નિજદૃષ્ટિમાં. ૭૫

૬૨. ચંદ્રવર્ત્ત છંદ. અ. ૧૨. “ર ન ભ સ”

રોન ભાસ વિભયાનક સંરખું, ચંદ્રવર્ત્ત નજરે નહિ તરખું ;
ઝાડઝુંડ ઝૂંકિયાં બહુ ઝરણાં, હાથિ વાઘ વર ને વળી હરણાં. ૭૬

૬૩. તોટક છંદ. અ. ૧૨. “સ ધ”

રાશિ રાં રાણુગાર હવે' મજવા, તુછ તોટક જાણિ બધા તજવા;
ગુણવંત પતી પરદેશ ગયા, ચિરતા કરી ત્યાંજ નિવાસિ થયા. ૭૭

વિજયક્ષમામાંથી આગતું વર્ણન.

બહુશોભિત આગઅયાગ બહુયો, ગિરજા પતિનો ગિરિરાજગણ્યો;
ગુણઆમ ગુલાબ દિલે ગમતા, લટકી અહિવલ્લિ લવિંગ લતા. ૭૮
તર કેતકિ કેશુ કદંબ તણાં, વણિ અંપક અંદન વૃક્ષ ધણાં;
ગણિકોણુ રાકે સગળાં ગણતાં, ભણિ ભારતિ થાકિ રહે ભણતાં. ૭૯
ગિછે કદળિ વણિ જામકુંજો, ગુણુકારિ સિતાકુંજ સ્વાદ ગાળ્યો;
અતિ ખેર અખોડ અને અરણી, હરડે હિતકારી પિડા હરણી. ૮૦
અગણીત અનામત અંબતરે, જનરજન જ્યાં બહુ જંબતરે ;
તજનાં તરે, એજાચિ દ્રાખતણા, મનમોહન મંડપમાં ન મણા. ૮૧
ઝૂંકિઝુંડ તહાં રહિ ઝાડિ ધણી, અતુરાધયિ એકક બેરા અણી;
તકનિ તરકારિ તમામ તણાં, વડ પીંપળ પીંપર પાર તહીં. ૮૨

બિલિ આંબલિ બાવળ ચોરડિયો, થિય થૈ ફરિ કાંચકિ ચોરડિયોઃ
અબ્બુરી અરસાણિજ ખીજડિયો, લગિ કીંચુડિને વળિલીંબડિયો. ૮૩

અરડૂશિ અતૂપમ આવળ છે, શુભ શીરામ સાગ રાતાવળ છે;
નવ પક્ષવ થોક અરોક નકી, લખતાં નહિ લખણુ લેખિ રાકિ. ૮૪

વળિ વાડિ વિષે શુભ વાયુ વહે, ગુણુ શીતળ મંદ સુગંધ ગ્રહે;
ભમરા રસ ભોગિ અતેક ભમે, ગુણુવંતતણા શુણિ સોર ગમે. ૮૫

ચકલાં ચિત ચોર ચક્રોર ઘણા, સ્વર શુદ્ધ મનોહર મોરતણા;
શુકકોકિલ આતક સારસડાં, વિચરે નવરંગ વિહંગ વડાં. ૮૬

વળિ કુંડ મરોવર વાચ્ય કુવા, જુગતીથિ કરેલ પ્રકાર જુવા;
જળ નિર્મળ જ્યાંજંમુતાં જળથી, નહિ નિત્ય પ્રવાહધોતળથી. ૮૭

ભલિ ભાત દિમે જળ હોજ ભર્યા, કળદાર ભલા જળ જંત્ર કર્યા;
નરનારિ જુવે નજરે નગ્નિ, હર લે ચિત ચોટી રહે હરખી. ૮૮

દિપતું વળિ દેવળ દેવતાયું, અતુરે નવરંગ કિતગ ચાલ્યું;

કરિ કારિગરી દલપત કહે, રઘુનાથ રહી ઘડિ ભોધિરહે.

૧૯

૧૪. મોતીદામ છંદ. અં ૧૨. “ જ ૪ ”

જભેજિ જહીં જગદીશ જપાય, રસો ગણિ મોક્ષિકદામ રચાય;
કિમંગ વધે ઉરમાંહી અમંગ, અતૂપમ અંગ રહે અડિ રંગ. ૯૦

ભળે ભવતારણુ શ્રીભગવાન, તળે નિજ અંતરનું અભિમાન;
મળે સ્તજનાર તણા ગુણુ-ગાન, થળે સઘળા સુધરેલ સમાન. ૯૧

૧૫. સ્તગ્વિણી છંદ. અં ૧૨. “ ર ૪ ”

રે' રરા રાખ્ય તું ગર્વ રા કરણે, સ્તગ્વિણી સુદરી છેક છેલો ગણે
લોય જ્યારે હોલો તુજ હૈયાકને, મ'ખમાં રાખવો તું ગમેછ મને. ૯૨

૧૬. ભુજંગી છંદ. અં ૧૨. “ ય ૪ ”

લતાંતો ગરી ગે વડી વાડ વાંસે,
ભુજંગી વડ રોકડા ત્યાંજ ભાસે;
અંગે પુખ્ત અંગ આપણે હાથ આવે.
લગારે લગો લોભ તું દમ લાવે.

૯૩

સુધારા વિષે.

લખું વીનવી વાંચિને દેશી લોકો,
 જતી રિદ્ધિને દૂર રસ્તેથી રોકો ;
 અરે બાલનો તોલ માની અમારો,
 કુંધારો ન ધારો સુધારો વધારો.
 ચડી ચાર પાસે બધી રિદ્ધિ આલી,
 ખબના ખુટીને થયા ખૂબ ખાલી ;
 વિમાશી હવે વાત વેગે વિચારો,
 કુંધારો ન ધારો સુધારો વધારો.
 છુટા છેક થૈને તમે વૈંમ છાંડો,
 મહા હીંમતી થૈ હવે પાય માંડો ;
 અરે આપણી સંતતીને ઉગારો,
 કુંધારો ન ધારો સુધારો વધારો.
 ધશે કંઈ જો વૈંમ મધ્યે કુંટારો,
 ભર્યા લોકના થોક મધ્યે લુટારો ;
 નહીં આવશે દુઃખનો એક આરો,
 કુંધારો ન ધારો સુધારો વધારો.
 પ્રભ જો તમારી સુધારો ન પામો,
 ગરીબીયિ જીવે કરીને ગુલામી ;
 અમેરીકનોની દશા ઊરધારો,
 કુંધારો ન ધારો સુધારો વધારો.
 જહું ચીન વીલાયતે લાભ જાણી,
 નહીંતો યશે ધારણા ધુળધાણી,
 ન રાખો હવે હક જૂઠો નકારો,
 કુંધારો ન ધારો સુધારો વધારો.
 સજો મિત્રતા સજ્જનો સર્વ સાથે,
 મટે આપદા આવતી આપ માથે ;
 અરે અંતરે વાત આતો ઉતારો,
 કુંધારો ન ધારો સુધારો વધારો.
 ખરીજતય જો મચ્છ પાણી અખૂટે,

નહીં તડકડે ત્યાંતણી સેર વૂટે ;
નહીં તો પછી કષ્ટનો ક્યાં કિનારો,
કુધારો ન ધારો સુધારો વધારો. ૧૦૧

દશા દૂર દેશોતણી તો તપાસો,
તહાં વીચરીને વસી રાતવાસો ;
સુરીતે શિખો જો રૂડા રોજગારો,
કુધારો ન ધારો સુધારો વધારો. ૧૦૨

વસી સૂખમાં લોક લે ખૂબ લાવો,
તમે ઓપથી ચાલ તેવા ચલાવો ;
વડા દુઃખના ચાલ વેગે વિદારો,
કુધારો ન ધારો સુધારો વધારો. ૧૦૩

છુટે દુઃખ છે, જો ઉપાયો છતાં,
સુખી સૌ વસો શીઘ્ર દુઃખી થતાં ;
નર્મિતે નોં તે પ્રયંધો નિવારો,
કુધારો ન ધારો સુધારો વધારો. ૧૦૪

અરે સજ્જનો સાંભળો શુદ્ધ આત્મ,
રચ્યા છે, રૂડા છંદ દલપત્તરાત્મ ;
શુણી રાખજો ચિત્ત વીચાર સારો,
કુધારો ન ધારો સુધારો વધારો. ૧૦૫

૧૭. કુસુમ વિચિત્રા-છંદ. અં ૧૨. " ન ય ન ય "

નૈયન યથા યે કમળ ઉઘાડી, કુસુમ વિચિત્રા નિરખવિ વાડી ;
ભમરભલા જ્યાં અધિક ભમશે, ગુણિજનને તે હૃદય ગમેછે. ૧૦૬

૧૮. તામ્ર-છંદ. અં ૧૨. " ન જ જ ય "

નિજ જય કોણ કદા ન વિકાસે, જ્યગત તામ્ર-મેન જાણારો ;
જય મળવા કરિ જુદા મરેછે, જય મળવા શુભ કર્મ કરેછે. ૧૦૭

૧૯. પ્રિયંવદા-છંદ. અં ૧૨. " ન ભ જ ર "

ન ભજરે' પ્રભુજિ 'કેમ તું કદા, પરમ મિત્ર પ્રભુ છે પ્રિયંવદા ;
સરસ શાંતિ પ્રભુથી પમાયછે, પ્રભુવિના દુઃખ ખરાં પમાયછે. ૧૦૮

૨૦. રસ-છંદ. અં ૧૨. " ન ભ જ ર "

૭૦. પ્રમિતાક્ષરા છંદ. અ૦ ૧૨ “ સ જ સ સ ”

સજી શીરાફૂલ બહુ ગેરા બણી, પ્રમિતાક્ષરાથિ ગુણુગાય ગણી;
વનિતા વિલોકિ ગત વાસરમાં, કરતી કલોલ કમળાકરમાં. ૧૦૯

૭૧. શૈલ છંદ. અ. ૧૨ “ ય ય ય જ ”

ક્ષતે વૂત ગાં લાખ તોથી શું થાય,
નેહી શૈલમાંથી શિલા નારી જાય;
મહા મચ્છને સિંધુમાં સ્નાન સાત,
મને તો ગમી તેમ આ ગૂજરાત. ૧૧૦

૭૨. તરલનયન છંદ. અ૦ ૧૨ “ ન ડ ”

નેળ નળ નીળ કહિ રેધુવર, કહિ તુજ તરલ—નયન કરે;
સજ કરિ વિધિ શુભ અવસર, કટક સકળ નિષિ તટપર. ૧૧૧

૭૩. દલ છંદ. અ૦ ૧૨ “ લ જ સ ય ”

ગાન શુભ ગાય પણ થાય ગદા,
ખૂલ દલખાંત ધરિ ખય ખદા;
મૂર્ખ મનમાં અધિક માન માગે,
લોભ અણુલોભ નહિ ક્ષોભ લાગે. ૧૧૨

૭૪. વંશરથ છંદ. અ૦ ૧૨. “ જ ત જ ર ”

જતાં જરા વાર કેશી ન જાણુલે,
પવિત્ર વંશરથ પુરા પ્રમાણુ જે;
અરે અન્તાણું મરવાનું આવશે,
તમામ તેનું બન તે તબવશે. ૧૧૩

૭૫. વૈશ્વદેવી છંદ. અ૦ ૧૨. “ સ સ ય ય ”

માંમાંયે' ગજે', કૃષ્ણને' ગાદ કીધાં,
તડાવ્યા વિપ્રો, વૈશ્વદેવી પ્રમિદા;
મહોને આના, આગિ એવી વળી લે,
જે આવે જને, કૃષ્ણનો શુવ લાલે. ૧૧૪

૭૬. હંદ્રવંશા છંદ. અ૦ ૧૨ “ ત ત જ ર ”

તે તો જરા ધીરજથી તપાસજે, યે હંદ્રવંશા ન થવું દિદાસરે;

૭૦. પ્રમિતાક્ષરા છંદ. અ. ૧૨ “ સ જ સ સ ”

મજિ શીરાફૂલ બહુ ખેરા બણી, પ્રમિતાક્ષરાયિ ગુણુ ગાય ગણી;
વનિતા વિલોકિ ગત વાસરમાં, કરતી કલોલ કમળાકરમાં. ૧૦૯

૭૧. શૈલ છંદ. અ. ૧૨ “ ય ય ય જ ”

લતે' વૃત યો લાખ તેથી શું થાય,
નેહી શૈલમાંથી શિલા નારિ જાય;
મહા મચ્છને સિંધુમાં સ્નાન માતે,
મને તો ગમી તેમ આ ગૂજરાત. ૧૧૦

૭૨. તરલનયન છંદ. અ. ૧૨ “ ન ઝ ”

નેન નન નેન કહિ રેધુવર, કહિ તુજ તરલ—નયન કરે;
સેજ કરિ વિધિ શુભ અવસર, કટક સકળ નિધિ તટપર. ૧૧૧

૭૩. દલ છંદ. અ. ૧૨ “ ભ જ સ ય ”

ગાન શુભ ગાય પણ થાય ગદા,
ખૂલ દલખાંત ધરિ ખય ખદા;
મૂર્ખ મનમાં અધિક માન માગે,
લોભ આણ્યોભ નહિ ક્ષોભ લાગે. ૧૧૨

૭૪. વંશસ્થ છંદ. અ. ૧૨. “ જ ત જ ર ”

જતાં જરા વાર કેશી ન જાણુજે,
પવિત્ર વંશસ્થ પુરા પ્રમાણુ જે;
અરે અન્નાણ્યું મરવાનું આવશે,
તમામ તેનું ધન તે તજવશે. ૧૧૩

૭૫. વૈશ્વદેવી છંદ. અ. ૧૨. “ સ સ ય ય ”

માંમયિ' યજ્ઞે', કૃષ્ણુને' યાદ કીધાં,
તેડાવ્યા વિપ્રો, વૈશ્વદેવી પ્રસિદ્ધા;
મહોતે આત્મા, આપિ એવી વળી જે,
જો આવે જજે, કૃષ્ણુનો જીવ લીજે. ૧૧૪

૭૬. ઇંદ્રવંશા છંદ. અ. ૧૨ “ ત ત જ ર ”

તે' તો જરા ધીરજથી તંપાસરે', યૈ ઇંદ્રવંશા ન થયું ઉદાસરે;

હેયે પ્રજ્ઞ હિત કસો, ન વશ્યો મુવારો,
શી કીર્તિ તારિ કથરો, કવિ કોઈ સારો. ૧૨૧

૬૩. કીલા છંદ. અં ૧૪. “ ત લ ય જ ગ લ ”

તે ભૂલ તારિ લહિ નિશ્ચે થયો વિનાશ,
જેની કૃપાથી કરિ, પામ્યા લિલા વિલાસ;
તેનો કદાપિ નહિ, કીધોજ તે તપાસ, પામ્યો
દંભી દિહોજ દિલ, દીડો ન દેવદાસ. ૧૨૨

૬૪. પડધમી છંદ. અં ૧૪. “ ન લ જ રે ગ ગ ”

ન ભજરે, ગંગડતી, પથરને બંદા,
પ્રગટતી, પ્રથમથી, પડધમીછંદા;
ધમના, કરમના, સરસ જ્યાં ધારા,
અમર ત્યાં, અવરમાં, ભ્રમણના ભારા. ૧૨૩

૬૫. ચામર છંદ. અં ૧૫. “ ૨ જ ૨ જ ૨ ”

રોજ રોજ રાખિને રમીજ રાંગ રંગમાં,
ચામરો ચલાવિ ચિત્ત મોહિ મારચંગમાં;
બાગમાં બિરાજિ સાજિ અંગરાગ અગમાં,
કેદિ જેમ કોટડી વિષે વશ્યો કુટંગમાં. ૧૨૪

૬૬. નિશિપાળ છંદ. અં ૧૫. “ લ જ સ ન ર ”

ભોજ સુનિ રિંદિ કદિ કાળ નહિ રોખતા,
ચોકી નિશિપાળતણિ રાખિ સુખ આપ્તતા;
જોર નહિ જ્યાં સકળ ચોરતણું ચાલતું,
દુષ્ટ દિલ સાલ મહિપાળ બળ સાલતું. ૧૨૫

૬૭. માલિની છંદ. અં ૧૫. “ ન ન મ ય ય ”

નળસુત શુરંગાયા, સાંભળી શોક પામે,
અધિક હિતથિ આણ્યાં, માલિની સંગ મામે;
રજેનિ દિવસ રાખ્યાં, પ્રીતથી પંડપામે,
નળનૃપ નિજનારી, લે વને જાય વામે. ૧૨૬

૧૮૮. માળા અથવા સૃણિ છંદ. અં ૧૫. “ ન ળ સ ”

નંજ નંજ નંજ સુખ તંજિ વહુ નંજની,
સૃણિ ધરિ જપિ, પજ વિપજ સકળની;
ગતિ કરિ અતિ, કરિ કરિ વન વનમાં,
ગતિ-અતિ વિકળ, મનન-અતિ મનમાં. ૧૨૭

૧૮૯. સારંગી છંદ. અં ૧૫. “ મ પ ”

માંમી માંમી મોટો લોટો, મીઠું પાણી ભાંગેછે,
સારંગી લેને રૂં એઠાં, ભૂખ્યાં હડો ભાંગેછે;
રાંધો રીંધો રૂડી રીતે, પ્રીતિ પાણી લાવોને,
ભાવે જો સાહેલી ભેગાં, વેગે વેલાં આવોને. ૧૨૮

૧૯૦. નલિની અથવા ભ્રમરાવળી છંદ. અં ૧૫. “ સ પ ”

શિશુ લે' જળ-ભાંગ વિદ્યોક્તિ પ્રભાત સમે',
રસ ભોગિ ભલી ભ્રમરાવળિ કેવી ભમે;
મન રંજન કંજ પ્રકૃષ્ટિત કોમળ છે,
જમુના જળથી પણ નિર્મળ તે જળ છે. ૧૨૯

૧૯૧. હંસ છંદ. અં ૧૫. “ સ જ જ ભ ર ”

સજ જીભ રાંવણુ રાંતુની રટનાં સદા,
રવર હંસથી પણ શુદ્ધ તો કહીશું તદા;
અકનાર થૈ અકવા કરી નહિ બોલજો,
તજિ વૃત તું અહં તત્વ તે પણ તોલજો. ૧૩૦

૧૯૨. અંચળા છંદ. અં ૧૬. “ ર જ ર જ ર લ ”

રે' જરાં જરાં લખાય તેટલુંજ તું લખીશ;
અંચળા થશેજ ચિત્તવૃતિ સદા તું શિખીશ;
અંચળો અભ્યાસ આજથી અધિક આદરીશ,
કેટલાક કાળમાં વિરાળ કામ તું કરીશ. ૧૩૧

૧૯૩. વિશેષ અથવા નીલ છંદ. અં ૧૬. “ ભ પ જ ”

ભાભિ ભભે' ભગવાને, મુખે' ભણતોજ ભભે,
વાદ વિશેષ વિચારિ, તમે તતકાળ તજો;

વેદ પુરાણ કુરાન, ભક્તી વિધિયે ભણવાં,
જો ન ભજે ભગવાન, ભણ્યાં ન ભણ્યાં ગણવાં. ૧૩૨

૯૪. નારાયણ છંદ. અં. ૧૬. “જ ર જ ર જ ગ.”
જરાં જરાં જગાંધિનાંથ ભક્તિ જુક્તિ ભણિને,
નારાયણંદથી કરે નરો વિશુદ્ધ વાણિને;
કર્યાંથી આમ હામ હામ એજ કામ આવશે,
મગાડિને મહાકલેશ મારથી મુકાવશે. ૧૩૩

૯૫. રૂપમાળી છંદ. અં. ૧૭. “ર સ જ જ ભ ગ લ”
ગીમ, જો જિભ, ગાંધી' બકવાં કર્યે' બહુ થાય,
ગણિ જો શુભ રૂપમાળ ચિતે ન ભૂપતિ આય;
બાલવો મુખ બાલ તે કરિ તોલવંત વિચાર,
કાલવો નહિ આકરે આણુશ્રદ્ધિ એમ કિચાર. ૧૩૪

૯૬. શિખરિણી છંદ. અં. ૧૭. “ચ સ ન સ ભ લ ગ”
યમો' નાં સંભાળી, ગણુ અગણિતો' દોષધિ ડરો',
દિસે રમતા સેલો, ભવશિખરિણી અંત અધરો;
બુલાશે લોભાશે, લગભગ લુટાશે મિમસુધી,
ઉમંગેથી અંગે, સજવિ મતસંગે સદશ્રુધી. ૧૩૫

પ્રભુસ્તુતિ.

પિતા માતા તો તું, જરૂર વળિ ત્રાતા જગતનો,
મદા શાતા દાતા, ભગનિ જન બ્રાતા ભગતનો;
પુગણે પ્રખ્યાતા, પ્રબુદ્ધ કુણા કોટિ કરજે,
મહારાજ માઈ, દલપત કહે દુઃખ હરજે. ૧૩૬
નથી હંમાં નીતી, નયિ પરમપ્રીતી પ્રબુદ્ધે,
નથી રૂડી રીતી, નયિ અધિક ભીતા ધરિ રૂઢે;
નયાળી તું તાજ, ગિરદ મનમાં શુદ્ધ ધરજે,
મહારાજ માઈ, દલપત કહે દુઃખ હરજે. ૧૩૭

૯૭. મંદાકાંતા છંદ. અં. ૧૭. “મ ભ ન ત ત ન ગ”
ગાંધિ તારી, ગંધુ ચર્ચનથી, હામને નામ મેલી,
મંદાકાંતા, વગિરદ વનિતા, તેચિ જે સાગ મેલી.

બોરે બેડી, બેહુન બહુતી, છેક છે માથુ છૂટે,
વેલી કેરું, ગરબ ધર છે, લેખિ એમું ન લેટ્યું. ૧૩૮

૯૬. પૃથ્વી છંદ. અં ૧૭. "જ સ જ સ ય લ ગ"
લગી' નર નરાં, રહે' ધર ભયાં, દિવાં રાત્રિમાં,
નહી હરધડી, વધે ધરવિષે, પ્રભ પૃથ્વિમાં;
વિના નર કદિ સ્થિયો અનનિમાં, વસે જોડેલી,
પ્રભ પાણુ નહીં, વધે નરવિના, જુગ્મો/એટલી. ૧૩૯

૯૬. હરિણી છંદ. અં ૧૭. "ન સ મ ર સ લ ગ"
ની સમરેસ લાગે, ઝેરને' સુધારસ જ્યાં હશે,
નયન હરિણીનાં, ઘૂડતાં ખરાખર જ્યાં થશે;
મુરખ જનના ને, જ્ઞાનીના વિચાર ન ભેળવો,
કનકરજ સાથે, ઘૂળનો ન ભેળજ ભેળવો. ૧૪૦

૧૦૦. અચરી છંદ. અથવા ચિત્રધ્રિયા. અં ૧૮.
" ર સ જ જ ભ ર "

રીસ જે જિભ રાખશે, જન ભાખશે' ન મુખે ભલે,
અચરી ચિતમાં થશે, વળિ કષ્ટ કારણ કેટલું;
કલેરાથી લવલેરા જે, કદિ કોઈ અંતર લાપજે,
નેણમાં વળિ વેણમાં, પાણુ રાંતિ સજ્જન તો સજે. ૧૪૧

૧૦૧. ચંદ્રક્રીડા છંદ. અં ૧૮. " ય દ "
સને' તાન મું તો એગો' છેક છેક છેક મંથીજ છોટા,
જુગ્મે ચંદ્રક્રીડા મુછગો થઈ માનવી આપ મોટા;
હમે ને ખસે ને ધરો ધાઈને શું રાશીગિંય સામો,
તજ અર્થ ઉદ્યોગનો જોગ શું કાળ કાઢે નકામો. ૧૪૨

૧૦૨. જૂલણા છંદ. અં ૧૯. " સ જ જ ભ ર સ "

સજ હંભરે' સહુણી' સદા, શુભ વાંક્ય મીંદિ મિહારા,
જૂલણ આગક જૂલણાતાયું, હાંખિ હોય હુલામ;
નર નારિ ધારિ વિચારિને, વળિ સારિ સારિ કહેજ,
શુણિ રકને વળિ રાય તે, દિલ રાન્નિ રાન્નિ રહેજ. ૧૪૩

૧૦૩. શાદૂલવિક્રીડિત છંદ. અ. ૧૯. "મ સ જ સ ત તે ગ"
 માંસી જે સુત તે' ગણી' ન મુંજની, કાંયા કરી' પીડિતે ;
 તેથી હું સ્તુતિ તારિ સારિ સંજુહું, શાદૂલવિક્રીડિતે ;
 માતા મોટી સમાન દાન સુખ દે, પાખો ગણી પ્રાણુ જે ;
 જીવું જ્યાંસુધિ જે ન જાણુ જશતો, પાપી પુરો જાણુજે. ૧૮૪

ગાયકવાડ મહારાજને આશીર્વાદ,

કલ્યાણી કમળાક્ષિ દેવિ કમળા, કલ્યાણુ તે તો કરે ;
 ભંડારી ભવદેવતો ભવનમાં, ભંડાર ભારે ભરે ;
 સિદ્ધી શુદ્ધિ સમૃદ્ધિ વૃદ્ધિ સુખ સૌ, સોપે સદા શ્યામજી ;
 ખંડેરાવ અખંડ ખૂબ ખુશિમાં, રાખે રૂડા રામજી. ૧૪૫
 પ્રીતે પ્રોઢ પ્રતાપ પૂર્ણ પ્રભુતા, પામો પ્રભના પત્ની ;
 મોટા મત્ત ગર્જદ્ર રત્ન સરિખા, દેવેદ્ર તે દે અતી ;
 ધારી ધૈર્ય ધનુર્ધરાદિ વિધિના, ધીમંત છે ધામજી ;
 ખંડેરાવ અખંડ ખૂબ ખુશિમાં, રાખે રૂડા રામજી. ૧૪૬
 વિદ્યા વાદ વિનોદ વાણિ વિમળા, જિજ્ઞાસુ વાસો વસે ;
 આપે ઇષ્ટ અભીષ્ટ કષ્ટ હરિને, સંપુષ્ટિ તુષ્ટી થશે ;
 મંત્રી મિત્ર પવિત્ર પાત્ર મતિના, કલ્યાણ કરે કામજી ;
 ખંડેરાવ અખંડ ખૂબ ખુશિમાં, રાખે રૂડા રામજી. ૧૪૭

૧૦૪. શંભુ છંદ. અ. ૧૯. "સ ત ય લ મ મ ગ"

મતિયે ભૂમી મુંગટે મેલી, કરે જોડીને વંદ્યા રવાંમી ;
 સતિથી શંભુ હસિને બોલ્યા, પછિ તે પ્રીતી પૂરી પામી ;
 જિવતો કીવો સુતને જ્યારે, શુભ માયું હાથીનું મેલી ;
 ઉરમાં આનંદ અતી આવ્યો, શિવ બોલે જે ખાંતે ખેલી. ૧૪૮

૧૦૫. ગીતક અથવા મુનિશેખર છંદ. અ. ૨૦.

"સ જ જ લ ર સ લ ગ"

સંજિ જે ભરી' મળગાંવ બંદુક, તોડિ તોડ નિશાન તું ;
 શુભ એ કળા મુનિશેખરે, શિખવેલિ તેજ સમાન તું ;
 કરિ ક્ષત્રિ ધર્મનું કમં તે, પરમાર્થ પૂરણ પામશે ;
 દગ દુહને સુખ દીનને દદે, જે થકી જરા જગમે. ૧૪૯

૧૦૬. સ્વર્ગથી છંદ. અં ૨૧. “મ ર ભ ન ય ય ય”
મે રભાને લેતેને ગંગડિ પંડિ દિદી, સ્વર્ગથી સાત વારી;
માટે તે મેલે આળા, મુનિજન સમિપે, સ્વર્ગથી નારિ સારિ;
હાવે ભાવે વિભાવે, ચિત ન મુજ અંગે, છેક વૈરાગ્ય છાંડી;
મેલીને માન ઘેલી, જુગતિ તજિજન, શું ઉભી મૂખ માંડી. ૧૫૦

૧૦૭. મદિરા છંદ. અં ૨૨. “ભ ૭ ગ”
ગા-શિરા-શું-શિરા-શું-મુખકાર, સજી-સગળાં મુખસાગરને;
તું મદિરા મદથી ન મચીરા, બચીરા ભજી નરનોગરને;
ધ્વજને તજી અન્ય ભજે જડ, કૂપ તજે ગ્રહિ ગાગરને;
આપેડ વોડે વેદ તણાં તજિ, ચાર કરે કિમિયાગરને. ૧૫૧

૧૦૮. હંસી છંદ. અં ૨૨. “મ મ ત ન ન ન સ ગ”
મા માંતીને નાના સંગે, ધરમ કરમ પર રંગજગ લાગી;
હંસી ત્યાંની બોલી ત્યારે, અઘટિત ગરવ ન કરિશ અભાગી;
જે પોતાને ધર્મી જાણે, પરજન પર અતિ અરુચિજ આણે;
તેને તે શું ધર્મી ધારે, તન તજિ અચિત ગમન દુઃખ આણે. ૧૫૨

૧૦૯. કેકનીશારદા છંદ. અં ૨૩. “ર ૭ ગ લ”
રે' રરા રે' રરા રાંગ લેકે' કિના, શુદ્ધ સારી' રિતે સોભળી સાંદ,
કેકની શારદા સૌચિ શોભે ભલી, અંતરે એજ તું રાખજે યાદ,
આ રવરે એકો યે મકારે મળી, જિશ તો સર્વને લાગશે સ્વાદ;
જે એકારે મકારે મળી જિશ તો, તુચ્છ તું યેશ મેલીશ મર્જદ. ૧૫૩

૧૧૦. સર્વગામી અથવા અથ્ર છંદ. અં ૨૩. “ત ૭ ગ ગ”
તું તાત તું તાત તું ગંગામી, ભલું કામને આગિને કામ કીધું;
તું ‘સર્વગામી’ સદા વિચનુંતે, વળી મૃગથી ‘અથ્ર’ તો માંડી દીધું;
જે શુદ્ધ ભાવે સજી રોવના તો, વડાદેવના પેરિથી પેર લીધું;
તેં મિધુ-મંથ્યા-સમેકીધી કોટી કૃપા-પ્રાણિને પાળ્યા એકીધું. ૧૫૪

૧૧૧. વર્ણુવાધેશી છંદ. અં ૨૩. “ય ૭ લ ગ”

લેતે-તાત તું-તાત તું-આ-પ્રભુને,

પ્રભુની-આંધી-બાલ પામશે;

રોટા વણું વાધેશ્વરી નામના ને,
 કહો તે તમે આવશે કામ રો ?
 મળે ચાક્ષનો માર્ગ તો શ્રી પ્રભુથી,
 પ્રભુથી પુરો પ્રેમે જો જામરો ;
 તજી અન્યનો આશરો આ સમામાં,
 ભજો ભક્તિથી વેદના વામરો. ૧૫૫

૧૧૨. ઇંદ્રવિજયં અથવા મત્તગયંદ્રેષ્ઠં. અ. ૨૩. "ભૂ ગર્ગ"
 ગો શિશુ સોમ સુસોમ ગણિંગણિ;
 ત્રોમ નિવારણ તો 'પ્રભુ-તે' છે ;
 'ઇંદ્રવિજે' પણ એથી થયો વળી,
 'મત્તગયંદ્ર' મુકાવણુ જો છે ;
 વિશ્વનું કારણ દુઃખ વિદારણુ,
 તારણ તેજ ઉગારણુ એ છે ;
 દીનદયાળ પ્રજાપ્રતિ પાળક,
 દેવ તને સધળાં સુખ દેશે. ૧૫૬

ઈશ્વર વિષે.

કોઈક દેરાતણા કવિયો નિજ, ભૂપતિને ભગવાન ભણેછે,
 કે.ઈક દેરા તણા કવિયો, ગુરુનેજ પ્રભૂ અવતાર ગણેછે ;
 સૂર્ય સમુદ્ર હુતાશનના, મહિમાની ભિંતો ચિત માંહિ ચણેછે ;
 કોણુ નકી દલપત્ત કહે દિલ, દૃષ્ટિથી પ્રભુ દૂર રહેછે. ૧૫૭
 તોપણુ તે કશુએ ન કહ્યું કદિ, થાવર વરતુ તણા કરિ થાપ્યો ;
 તોપણુ તે કશુએ ન કહ્યું કદિ, ક્રોધ ધરી લઈ કર્વેત કાપ્યો ;
 તોપણુ તે કશુએ ન કહ્યું જપમાળ ધરી કર જીભથી જાપ્યો ;
 કોઈ પ્રકાર કહે દલપત્ત, ન ઉત્તર ઈશ્વર તે કદિ આપ્યો. ૧૫૮
 કેક વશ્યા વનવાસ ઉદાસિયિ, મંદિર માલતણી તજી માયા ;
 કેક તને મળવા હળવા તુજે, ધ્યાન ધરી ગહુ તીરથ ધાયા ;
 કેક મુઆ ઉપવાસ કરી કરિ, કેક પ્રજાજિ મુઆ નિજ કાયા ;
 તોપણુ તે દલપત્ત કહે નહિ, ઉત્તર એક દીવો જગરાયા. ૧૫૯

હારિ રહ્યા મનમાંહિ મુનીશ્વર, વિશ્વપતી તણિ વાત વિચારી,
તર્ક કરી કરિ તત્વ જાડ્યું નહિ, દૃષ્ટિ ઘણી દિલ જોડિ ઉતારી,
માન તજી અનુમાન કરી લખ્યું, કે મન વાણિ ન પોચિ અમારી;
કેમ શકે કહી કોઈ કવીશ્વર, ઈશ્વરની ગતિ વિશ્વથી ન્યારી. ૧૧૦
ભક્તિ કરી ભક્તિ ભાત મુઆ પણ, માનવિ પાસ વિમાન ન આવ્યું;
પત્ર ન મોકલ્યું અત્ર લખી વણિ, કોઈનિ સાથ ન કેણુ કહાવ્યું;
હોત રહ્યો જન કોઈ સજીવન, તોપણ માનત તેનું જતાવ્યું;
કાંઈ ઉપાય ન તેયિ કરે જન, જે જનના મનમાં જ્યમ ભાવ્યું. ૧૧૧

૧૧૩: મહિલકા છંદ અં ૨૩. "જ ૭ લ ગ"

જાજોજિ જાજોજિ જાજો ગણતી, જાજ એકજ જાતિતણું જાડો;
જુઓ બહુ ફૂલ જુદાંજ જુદાં, મલિકા નહિ જાદિ ચિતે અડો;
તથી પ્રભુ એ પણ નામ અપાર, અપાર પ્રભુ તજરે પડો;
મદા સમજી જનનો મમજે, પણ ઘડજ ઘાટ ઘણા ઘડો. ૧૧૨

૧૧૪ કિરીટ છંદ. અં ૨૪. "ભ ૮"

ભંભભ ભંભભ ભંભ બજે' ડક,

એ' શુણિઆવિ મળ્યા જન આગણ;

પીછ તણા કરિકૈક કિરીટ,

ધર્મી શિર જામનિમાં કરિ જાગણ;

એજ અભાગિ અજાણનિ આગણ,

આવિ મળી વણિ નારિ અભાગણ;

એલ કરી ખુબ ફેલ કરે જન,

જેલિ કિતૂરિ તને કટ ફાગણ. ૧૧૩

૧૧૫ દેવ છંદ. અં ૨૪. "ય ૮"

લગારે-લગારે સ્ત-રાગ-કાંડી;

કહી-તર્કમાંથી-જનો-રેશ-જનોણી;

તજી દેવવાણી જશે ગણદેવ;

વાવની માં-અને કાળનો-અર્થ-આણી,

રમા-રાખ્દમાંથી જતો રૈશ-તોતે,

અમા અંગેલે અંધ અલક્ષ્મી પ્રમાણી;

૩૩ રામના નામમાં તે રહ્યાથી,

લિધી અંધલી રાક્ષિતો સદા તાણી. ૧૬૧

૧૧૬. લૈકુંઠધાયા છંદ. અ૦ ૨૪. “૨ ૬”

ગાંધ તો તાંતિ તે તાંત-તે-ગાંધિએ,

રે' કહ્યો અન્ય ઉપાસિ શા કારણે; X

દેવ લૈકુંઠધામા વિના વિશ્વમાં,

ધ્યાન ધાર ન ધારી ખરી ધારણે;

અંતરે આંટિ એ તો પડી આદિથી.

પાંચમે વર્ષ પોહ્યો હતો પારણે;

છેક તે ટેક છોડ્યોજ છૂટે નહીં,

બાલતાં બાલ ખીજી રિતે આરણે. ૧૬૨

૧૧૭. દુમિલા છંદ. અ૦ ૨૪. “૪ ૬”

રાગિ શૂં રાશિ શૂં રાસકાંતણિ સંગત,

અંગ હિંગ મળું મળવી’ :

તુજને જન તે દુમિલાપ થકી,

કહિ નામ રાસાંક પિંડે પજવી;

તજ તે છપ્પી પુર્ત હવે હરખાઈ,

ભલી છપ્પી કોઈ ખીજી ભજવી;

જગમાં હજકાર્થ કહે મહિ મજજન.

તે તણિ સંગત તો તજવી. ૧૬૩

૧૧૮. સુખદા, વિખણ, અથવા સુરેશ્વર છંદ. અ૦ ૨૪ “જ ૭ ચ”

જર્જેજિ જર્જેજિ જયે’ કરી જ્યોત,

જુઓ જયવંત જને’ કરિ જેવી,

સદા ‘સુખદા’ અપવર્ગ વિષે પાણ,

આગળ એજ યગે વણિ એવી :

પડી પ્રિય, ‘વિખણ’ ‘સુરેશ્વરને’ વણિ,

તે પરમેશ્વરને પ્રિય તેવી;

માત્રાતણા ને વરણના, જૂદા જૂદા તે જાણવા,
સગળા મળીને સોળ ભેદ, વિવેક રાખિ વખાણવા. ૧

સંખ્યાલક્ષણ.

આટલી માત્રાની કહે કવિ, છંદ જાતી જોટલી,
આટલા અક્ષરની કહે વણિ, છંદ જાતી કેટલી ;
જો એમ પૂછે પ્રશ્ન તો, કહિયે ઉત્તર ગણતી કરી,
સમજજો તેનું નામ સંખ્યા, ધીરતર ધીરજ ધરી. ૨

માત્રાસંખ્યા.

દોહરા.

આંક એક પછિ જે લખી, પછિ મેળવ ધુરે અંક ;
ત્રણ લખિને તે પ્રથમનો, ગણિ લખ પાંચ નિરાંક. ૩
એ સંખ્યાથી સમજવું, એક કળાનો એક ;
જેના જે છંદો બને, વણિપણ એજ વિવેક. ૪

માત્રાસંખ્યાનું ઉદાહરણ.

કેટલી માત્રાના.	૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯	૧૦
કેટલી જાતિના છંદો બને.	૧	૨	૩	૫	૮	૧૩	૨૧	૩૪	૫૫	૮૯

પ્રસ્તારનું કારણ.

દોહરા.

તે સધળા છંદો તણા, કરિ જોવા આકાર ;
ઈચ્છા જો ઉર ઉપજે, પછિ કરિયે પ્રસ્તાર. ૫

માત્રા પ્રસ્તાર.

જો તું ઈચ્છે, જોટલી, માત્રાનો પ્રસ્તાર ;
ગુરૂ લખિને ગણતાં વધે, તો લઘુ આગળ ધાર ;
પ્રથમ ગુરૂ નીચે લઘુ, પછિ લખ ઉપર પ્રમાણ ;
જો માત્રા ગણતાં ઘટે, લઘુગુરૂ આગળ આણ. ૬
એજ રિતે લખતાં જવું, આવે ત્યાંસુધિ અંત ;

જખતા આવે સર્વ લઘુ, લખિયે ત્યાં પર્યત.

૮

માત્રાપ્રસ્તારનાં ઉદાહરણ.

કેટલી માત્રાના	૧	૨	૩	૪	૫
પ્રસ્તાર.	૧	૩	૧૩	૩૩	૧૩૩
		૧૧	૩૧	૧૧૩	૩૧૩
			૧૧૧	૧૩૧	૧૧૧૩
				૩૧૧	૩૩૧
				૧૧૧૧	૧૧૩૧
					૧૩૧૧
					૩૧૧૧
					૧૧૧૧૧

શુચિલક્ષણ.

- ૩૫ એ વિષે કેટલાં, આદિલઘુના હોય ;
 અંત લઘુ, ગુરુ આદિનાં, ગુરુ છે. વટનાં જોય. ૯
 અને લઘુ આદ્યંતનાં, લઘુ આગળ ગુરુ અંતઃ
 ગુરુ આગળ લઘુ અંતનાં, દિસે ગુરુ આદ્યંત. ૧૦
 સંખ્યાક્ષરથી સર્વતો, તેનો થાય તપાસ ;
 શુચિ તેને તો સમજવી, વધે અચળ વિશ્વાસ. ૧૧

માત્રાપ્રસ્તાર શુચિ.

હરિગીત છંદ.

- સંખ્યાંત અંક સમીપ અંક, સમાન જાણો જેટલાં ;
 લઘુ આદિનાં ૩૫ એટલાં, લઘુ અંતનાં પણ એટલાં ;
 અંત્યાંકથી દિતિયાંકસમ, ગુરુ આદિનાં, ગુરુ અંતનાં ;
 વળિ જરૂર જાણો એટલાં, એમાં લઘુ આદ્યંતના. ૧૨
 અંત્યાંકથી તૃતિયાંક-સમ, લઘુ અંતને ગુરુ આદિનાં ;
 તેનીજ તુલ્ય તમામ છે, ગુરુ અંતને લઘ્વાદિનાં ;
 પણ ચતુર્થાંક પ્રમાણુ છે, આદ્યંત ગુરુનાં વૃત્તે તો ;
 શુચિ માત્રિકા પ્રસ્તારની, દિશિ દાખવે દલપત તો. ૧૩

પાંચમાત્રાના પ્રસ્તારની શુચિતું ઉદાહરણ

રૂપનો આકાર.	ઐવાં કેટલાં રૂપ
લઘુ આદિનાં.	૫
લઘુ અંતનાં.	૫
ગુરુ આદિનાં.	૩
ગુરુ અંતનાં.	૩
આદિ અંતલઘુનાં.	૩
લઘુ આદિ અને ગુરુ અંતનાં.	૨
ગુરુ આદિ અને લઘુ અંતનાં.	૨
આદિઅંત ગુરુનું.	૧

નષ્ટનું લક્ષણ. દોહરો.

ઐ પ્રસ્તારે અમુકમું, કહિયે કેવું રૂપ

દે ઉતર ઐ પ્રશ્નનો, નષ્ટ ક્રિયા કવિ ભૂપ. ૧૮

માત્રા નષ્ટવિધિ.

હરિગીત છંદ.

કર નષ્ટ માત્રા જોડીનું, લઘુ બધા લખિ તેડલા;

સંખ્યાંક તે ઉપર લખી, છેવટ ઉપર છે, જોડલા;

પ્રશ્નાંક આદ કયાં પછી, તે અંકઆદ બની રહે;

તેની તોળેનો લઘુ તથા, પરલઘુ મળી ગુરુ થઈ ટકે. ૧૫

તે અંક આદ કયાં પછી, તે અંક આદ બીજો થશે;

ત્યાં પાણુ કહ્યા પરમાણુ ગુરુ કર, ત્યાં મુધી ઘટતા જશે;

ઐ રીત માત્રા નષ્ટની, જિવમાં કવીજન જાણુને;

પ્રાર દેખિ તેનો દાખલો, ઉરમાં અચળ મતિ આણુને. ૧૬

પાંચમાત્રાના ત્રીથા રૂપના નષ્ટનું

ઉદાહરણ.

૧	૨	૩	૪	૫	૬	માંથી પ્રશ્નનો અંક અમુકો	૪	આદ ક-
૧	૧	૧	૧	૧	૧	તાં આજી	૪	રહે તે ૬ માંથી ૩ આદ થઈ
૩	૩					શંકે, માટે ૩ ની તોળેનો તથા તે પછીનો		

લઘુ મળીને ગુરુ કરવો, અને ૩ બાદ થયા પછી ૧ રહે
તેમાંથી ૧ બાદ થઈ રહે છે, માટે ૧ ની તળેના અને તે
પછીના લઘુ મળવીને ગુરુ કરવો. એવું ચોથું રૂપ છે.

ઉદ્દિષ્ટનું લક્ષણ.

દોહરો.

એક રૂપ લખિ આપને, કહે કિયું આ રૂપ :
દેખિ ક્રિયા ઉદ્દિષ્ટની, બાએ છે કવિભૂપ. ૧૭

માત્રાઉદ્દિષ્ટવિધિ.

હરિગીત છંદ.

લઘુઉપર ગુરુઉપર તળે, સંખ્યાંક લખિ મતિ ગાઢિયે ;
ગુરુ ઉપરના સગળા ગણી, અંત્યાંકમાંથી કાઢિયે ;
જે અંક ત્યાં બાકી જુઓ, તે રૂપ જાણે તેટલું ;
લવલેશ કાંઈ વિશેષ નયિ, આ વિષે સમજે એટલું. ૧૮

પાંચજ્ઞાનાના બીજા રૂપના ઉદ્દિષ્ટનું

ઉદાહરણ.

૧ ૩ ૫

૭ ૧ ૭

૨ ૮

અંત્યાંક ૮ છે તેમાંથી ગુરુ ઉપરના ૧-૫ એટલે ૬ બાદ
કરતાં બાકી ૨ રહ્યા ; માટે બીજું રૂપ જાણવું.

મેરુ લખવાનું કારણ.

દોહરો.

પૂછે એ પ્રસ્તારમાં, સર્વ લઘુની સાખ ;

એક એક વધતે ગુરુ, ભેદ કેટલા બાખ. ૧૯

મેરુ યંત્ર તો માંડિયે, પડે તુરત પીછાણ ;

જ્ઞાન કરિ સમજાવતાં, સમજે ચતુર સુજાણ. ૨૦

માત્રામેરુ વિધિ.

હરિગીત છંદ.

સૌ ઉપર કેટલા એક પછિ, જે જ પછી ત્રણ ત્રણ કરે ;

- તેમજ કળાઓ જેટલીનો, પંક્તિ તેટલીનો ખરો ;
ભરિ ઉપર કેડે એક પછિ છે, પંક્તિમાં છેલાં ધરો ;
એ સર્વમાં પણ એકડા, ભલિ ભાત સમજીને ભરો. ૨૧
- દર આદિ કોટકમાં બિજી, પંક્તિ થકી લખજો તમે ;
લખિ એક, પછિ બે, એક, ત્રણ, વળિ એક, ચાર અનુક્રમે ;
પછિ મધ્ય ધર ભરવાં રહ્યાં, વિગતી કહુંછું તે વિષે ;
તે ધર ઉપરના ધરતણો, વળિ તે ઉપર જમણી દિશે — ૨૨
- લગતુંજ ધર જે હોય તેનો, અંક મેળવિ માંડિયે ;
કહું રીત માત્રા મેરની, ભરતાં નજર નહિ છાંડિયે ;
લખવાતણુ ધર ઉપર લગતાં, હોય જો ધર બે કદા ;
તો ડાબિ દિશાનું ધર ગણો, તે ઉપરનું જમણું સદા. ૨૩
- ભરિ એમ આખો ચંત્ર, છેલી પંક્તિ છેલા ધરતણે ;
ધરિ શૂન્ય તેથી સમજવું, રૂપ ગુરૂવિના એટલાં મળે ; ૨૪
શૂન્યથી પ્રથમ લખિ એક, બે, ત્રણ, એમ ધર છે જેટલાં ;
તેટલા ગુરૂનાં રૂપ છે, ધર અંક બોલે તેટલાં.

દોહરો.

- પ્રતિ પંક્તિથી ડાબિ દિશા, લખ માત્રાના આંક ;
પંક્તિ માંહિના મેળવી, લખ જમણા સંખ્યાંક. ૨૫

છ માત્રાનો મેરચંત્ર.

	૧	૧	૧	
૨	૧	૧	૨	
૩	૨	૧	૩	
૪	૧	૩	૧	૫
૫	૩	૪	૧	૮
૬	૧	૬	૫	૧૩

૩ ૨ ૧ ૦

ગુ. ગુ. ગુ. ગુ.

પતાકાનું કારણ.

૩૫ કહ્યાં મેરવિષે, વધધટ ગુરનાં જોહ;
ક્રિયાં ક્રિયાં તે સમજવા, સજો પતાકા ગ્મેહ.

૨૬

માત્રાપતાકાવિધિ.

હરિગીત ધંદ.

જોટલી માત્રાની પતાકા, કરાવિ ધરિછે અંતરે ;
ઉભિ લીટિ ધર લખિ તેટલાં, સંખ્યાંક, નીચેથી ભરે ;
શિર ઉપરના ધરથી પછી, ધર એક એક અવાંતરે ;
મેરની છેલી પંક્તીનાં, અક્ષર પ્રમાણે ધર કરે.

૨૭

ગુર શુન્યની ગુર એકની, અનુક્રમે પંક્તી જોણિને ;
શિર અંકમાંથી બાદ, નીચેના કરી ઉર આણિને ;
ગુર એકની પંક્તી લખે, ત્યાં હોય તે ન લખે ફરી ;
તે પંક્તિના આંકોથિ, ગતવાળિ આંક નીચેના કરી.

૨૮

ગુર જોનિ પંક્તી ગોઠવે, પછી ત્રણ ગુરની તે થકી ;
પૂરો પતાકાયંત્ર ગ્મે, રીતેજ નિપજોછે નકી ;
- જો એક એક પંક્તિમધ્યે, એકવાર લખાય તો ;
ફરિ અન્ય પંક્તિમાં પછી, લેવો નહીં લેવાય તો.

૨૯

છ માત્રાની પતાકા.

૦ ગુરનાં ૩૫.	૧૩	
	૮	
૧ ગુરનાં ૩૫.	૫	૮ ૧૦ ૧૧ ૧૨
	૩	
૨ ગુરનાં ૩૫.	૨	૩ ૪ ૫ ૬ ૭ ૮
૩ ગુરનાં ૩૫.	૧	

આમાંથી	બાદ કરી	લખ્યાછે.
૧૩	૮	૫
૧૩	૫	૮
૧૩	૩	૧૦
૧૩	૨	૧૧
૧૩	૧	૧૨
૫	૩	૨
૫	૨	૩
૫	૧	૪
૮	૨	૬
૮	૧	૭
૧૦	૧	૯

૧ ગુરૂની પંક્તિમાં. ૨ ગુરૂની પંક્તિમાં.

મર્કટીનું કારણ.

મનહર છંદ.

મર્કટી મંડાવવાનું કારણ કહુંછું હવે,
જેથકી જણાયછે જરૂર ભેદ જોટલા;
આટલી કળાનાં કહો કેટલાંક રૂપ થાય,
તે તમામ રૂપના કહો વરણ કેટલા;
તેમાં ગુરૂ કેટલા ને કેટલા લઘુ લખાય,
કેટલી કળાઓ મળી અક્ષર તે ઓટલા;
પુછે, એમ પ્રશ્ન કોઈ પાસે આવી પંડિત તો,
મર્કટી મધ્યેથી ભેદ તુર્ત જોડે તેટલા.

૩૦

માત્રા મર્કટીવિધિ.

છ કોઠાની ઉભી પાંત લખીને તે પાંત પ્રતે,
આડી પાંતો જોટલી માત્રાની મર્કટી કરો;
પેલી પાંતે એક આદિ અંક માત્રિકાના માંડી,
ખીજીમાં રૂપ સંખ્યાંક ધારી ધારીને ધરો;

પ્રથમની પાંતના તે ખીજી પાંત ગુણ ગણી,
 ત્રીજીમાં તમામ આંક ભલી ભાતથી ભરો ;
 છઠીમાં લખીને એક બમણે તેને બનાવી,
 ત્રીજીના ખીજી કોઠાથી બાદ કરવો ખરો. ૩૧
 બાકી રહે તે તો પછી છઠીના ખીજીમાં મુકી,
 તેને વળી બમણે વિચારીને બનાવિયે ;
 ત્રીજીના ત્રીજી કોઠાથી તેને વળી બાદ કરી,
 છઠીના ત્રીજી કોઠામાં ઠીક ગોઠવાવિયે ;
 એમ છઠી ભરી છેક પાંચમીમાં પેલું શુન્ય,
 લખીને છઠીના આંક મૂળથી મંડાવિયે ;
 છઠીનો તે પાંચમીનો પછી શિરવાળો ગણી,
 ચોથી પાંત ચતુરપણે રૂડી રચાવિયે. ૩૨

હરિગીત છંદ.

છે પંક્તિ પેહેલી માત્રિકાની, ખીજી વૃતની બાણુવી ;
 તે સર્વ વૃતની માત્રિકાની, ત્રીજી ઉરમાં આણુવી ;
 વળિ એમ ચોથી અક્ષરોની, પાંચમી ગુરૂની ગણી,
 છે છઠ્ઠી લઘુની પંક્તિ તો, ભલિભાત એ રીતે ભણી. ૩૩

માત્રા સર્કટીનું ઉદાહરણ.

કેટલીક માત્રાના.	૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭
કેટલી ભાતના છંદ.	૧	૨	૩	૫	૮	૧૩	૨૧
તેબધા છંદોની કેટલી માત્રાઓ.	૧	૪	૯	૨૦	૪૦	૭૮	૧૪૭
બધા થઈ કેટલા અક્ષરો.	૧	૩	૭	૧૫	૩૦	૫૮	૧૦૯
તેમાં કેટલા ગુરૂ.	૦	૧	૨	૫	૧૦	૨૦	૩૮
કેટલા લઘુ.	૧	૨	૫	૧૦	૨૦	૩૮	૭૧

દોહરા.

તે તો મે માત્રા તણા, કહિયા આઠ પ્રકાર ;
વળી વડુંછું વરણના, ભણે ભણો ભણનાર.

૩૮

વરણસંખ્યા વિધિ.

વરણ અંકનાં રૂપ બે, બેનાં અગકે આર ;
તેમજ વરણનાં આઠ છે, બમણા અમ અપાર.

૩૫

વરણસંખ્યાનું ઉદાહરણ.

કેટલા વરણના.	૧	૨	૩	૪	૫	૬
કેટલી જાતના છેદો.	૨	૪	૮	૧૬	૩૨	૬૪

વરણપ્રસ્તાર વિધિ.

સર્વ ગુરૂ લખિ પ્રથમના, ગુરૂ નીચે લઘુતાણ ;
પછિ લખ ઉપલી પક્ષિતસમ, ઘટતા ગુરૂ લખિ જાણ.

૩૬

વરણપ્રસ્તારનું ઉદાહરણ.

કેટલા અક્ષરનો.	૧	૨	૩
પ્રસ્તાર.	૬	૬૬	૬૬૬
	૧	૧૬	૧૬૬
		૬૧	૬૧૬
		૧૧	૧૧૬
			૬૬૧
			૧૬૧
			૬૧૧
			૧૧૧

વરણપ્રસ્તાર શુચિ.

અત અંક સંખ્યાંકનો, તેથી પ્રથમ જ જાણ ;
લઘુ આદિ, લઘુ અંતનાં, પ્રસિદ્ધ રૂપ પ્રમાણ.
ગુરૂ આદિ, ગુરૂ અંતનાં, તેપણ તેને તુલ્ય ;

૩૭

એથી પૂર્વના અંકસમ, લઘુ આદ્યંત ન જૂલ. ૩૮

લઘુ આદિ-ગુરુ અંતનાં, ગુરુ આદિ લઘુ અંત;
એ પણ છે એ અંકસમ, એમજ ગુરુ આદ્યંત. ૩૯

ત્રણ અક્ષરના પ્રસ્તારની શુચિતું ઉદાહરણ.
રૂપનો આકાર. એવાં કેટલાં.

આદિલઘુનાં. ૬

અંતલઘુનાં. ૪

આદિગુરુનાં. ૮

ગુરુ અંતનાં. ૮

આદ્યંતલઘુનાં. ૨

લઘુ આદિ અંતે ગુરુ અંતનાં. ૨

ગુરુ આદિ અંતે લઘુ અંતનાં. ૨

આદ્યંતગુરુનાં. ૨

વરણનષ્ટ વિધિ.

સનહર છંદ.

પ્રથમ અંક એકી હોય તો પ્રથમ ગુરુ લખ;

એકી હોય તો પ્રથમ લઘુ લખી વાળીયે;

પછી તેનું અર્ધ કર કરી ન રાકાય તો તે;

માંહિ એક મેળવીને અર્ધ ભાગી ભાળિયે;

એકી આવ્યે લઘુ ખીજે એકી આવ્યે એમ ગુરુ,

લખી લખી એજ વિધિ નિયમ નિહાળિયે;

તેટલાનું જાણો કામ કહે દલપતરામ,

તેટલા અક્ષર લખી સંસાર તો ટાળિયે.

૬૦

ત્રણ અક્ષરના પાંચમા રૂપના નષ્ટનું.

ઉદાહરણ.

૫ ૩ ૨

૩ ૩ ૧

વરણઉદ્વિષ્ટ વિધિ દોહરો.

આદિ વરણશિરે એક લખિ, અવરે શિરે સંખ્યાંક;

એક ભેળવો ભેળવી, લઘુ ઉપરના આંક.

૪૧

વરણના ઉદ્દિષ્ટનું ઉદાહરણ.

કેટલામું.	૫	૬	૭
૩૫.	૧૨૪	૧૨૪	૧૨૪
	૩૩૧	૧૩૧	૩૧૧

વરણમેરૂ વિધિ.

હરિગીત છંદ.

શિરઉપર કોઠા બે કરિ, પછી એક એક અધિક કરો,
આઘંત કોઠા સર્વ મધ્યે, આંક એક ભલે ભરો;
ખીજ ઉપર બે બે જરૂર, બનેલ કોઠા હોય તે,
બે ભેળવીને માંડિયે, ગણવો પડે ફરી તોય તે.

૪૨

વરણ મેરૂનું ઉદાહરણ.

૧	૧	૧	૨				
૨	૧	૨	૧	૪			
૩	૧	૩	૩	૧	૮		
૪	૧	૪	૬	૪	૧	૧૬	
૫	૧	૫	૧૦	૧૦	૫	૧	૩૨
	૫	૪	૩	૨	૧	૦	
	ગુ	ગુ	ગુ	ગુ	ગુ	ગુ	

વરણપતાકા વિધિ.

ધનાક્ષરી છંદ.

જેટલા વરણની પતાકા કરવા વિચાર,
તેથી એક વધતા કોઠાની ઉભી પાંત કર;
નીચે લખી એક પછી સગળા સંખ્યાંક લખ,
ઉપરનો એક તજ આડી પાંતો પછી ધર;
ઉપરનો કોઠો એ તો શુન્યગુરૂનો સમજ,
નીચે એક, બે, ત્રણ ગુરૂની પંક્તિયો ઉચર;
નીચેનાજ આંક ઉભી પાંતના અક્ષરો સાથે,
ભેળવી ભેળવી આડી પાંતો ભલી ભાતભર.

૪૩

(૬૨)

દોહરા.

શિર ધર અંક ન મેળવિશ, લખેલ ફરી ન લખિશ;
પણ મેળવજે પાંતના, કરી ન ફિકર કરિશ.

ચાર અક્ષરની પતાકા ભરવાની રીત.

અનહર છંદ.

એક ને બે મળી ત્રણ, એક ચાર મળી પાંચ,
એક આઠ મળી નવ વિગતે વિચારજે;
બે ને ચાર મળી છ છે, બે ને આઠ મળી દશ;
ત્રણ ચાર સાત, ત્રણ આઠના, અગ્યાર જે;
પાંચ આઠ તેર, અને ચાર આઠ મળી બાર,
છ ને આઠ ચૌદ, સાત આઠ તિથિ ધારજે;
ચાર અક્ષરોની પતાકાનો તે ચોખો વિચાર,
પદશે પંડિત થવા પુરો ધરે પ્યાર જે.

ચાર અક્ષરોની પતાકાનું

ઉદાહરણ.

૧૩૫.	૧૬					
૩૫.	૮	૧૨	૧૪	૧૫		
૩૫.	૪	૬	૧૦	૭	૧૧	૧૩
૫.	૨	૩	૫	૯		
૧.	૧					

ત્રણમકંઠી વિધિ.

હરિગીત છંદ.

મેકાદિક પછી, સંખ્યાકં પીછામાં કરો;
મ ગુણી કરી, ને ચોથી પંક્તિ ભલે ભરો;
શિ પાંચમિ, છઠ્ઠી પંક્તિ વિષે ધરો;
મે મેળવી, ત્રીજી તમામ તણાં ધરો.

વરણ મર્કટીનું ઉદાહરણ.

કેટલા અક્ષરના.	૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭
કેટલી જાતના છંદ.	૨	૪	૮	૧૬	૩૨	૬૪	૧૨૮
તે અંધાની માત્રા.	૩	૧૨	૩૬	૯૬	૨૪૦	૫૭૬	૧૩૪૪
અક્ષરો.	૨	૮	૨૪	૬૪	૧૬૦	૩૮૪	૮૯૬
ગુરુ.	૧	૪	૧૨	૩૨	૮૦	૧૯૨	૪૪૮
લઘુ.	૧	૪	૧૨	૩૨	૮૦	૧૯૨	૪૪૮

ભાષાકવિતા વિચાર.

દોહરા.

- હરવ ઉચ્ચરિયે દીર્ઘનો, દીર્ઘ-હરવ ઉચ્ચરાય ;
 જોડાક્ષર જુદા પડે, ભાષાકવિતા ન્યાય. ૪૭
 વિના અનુક્રમ ગોઠવે, કર્તા કર્મ ક્રિયાય ;
 અર્થ અનુક્રમથી કરે, એ અન્વય કહેવાય. ૪૮
 જો, તે, જો, તો, ને, વળિ, હો ધાતુનાં રૂપ ;
 એ રાખે ઉચ્ચરિતે, કરે અર્થ કવિભૂષ. ૪૯
 ભણે વિભક્તિ છટ્ટીયે, તણું કેરું એ વીધ ;
 કીધું બદલે કીધને, દીધ, લીધ, ને વીધ. ૫૦
 જુના કવિએ જુઓ, એવા રાખે લખેલ ;
 તેમ ઉચ્ચરિયે તેટલા, નહિ ગણિયે અગોડલ. ૫૧
 પણ જો નવા અગાડિયે, તો તે ભારે ભૂલ ;
 એકજ કવિએ એક થળ, લખેલ તે તે તુલ્ય. ૫૨
 ઉદધી બદલે દધી લખો, તનૂજ બદલે તન ;
 દય નહિ લખિયે ઉદયનો, મનૂજ તણો નહિ મન. ૫૩

નિયમ જોઈ વ્યાકરણનો, નવો શબ્દ તો થાય;

અથવા સંસ્કૃત શબ્દ પણ, વિવેકથી વપરાય.

૫૪

અથ કાવ્યદૂષણ.

અમંગલિક.

આંખાનો રક્ષક કહે, ખાગ આવશે આજ ;

તો ત્યાં તમને તુરત હું, મરવા દઉં મહારાજ.

૫૫

મરવા દઉં એ અમંગલિક શબ્દ છે.

નિંદાયુક્ત.

અવર નૃપતિની નિજ નગર, ફરે આણુ ને દાણુ ;

દિગેમલ સગેળા દેરામાં તારી માને આણુ.

જીવિ ઘણા જીવ જગતમાં, લે કીર્તિ ગણિ લાખ ;

એ આશિષ આપું તને, લે એઓ ભરિ રાખ.

૫૭

દેખીતી ભૂલ.

ધુમડો સિંદુરસમો, કાજળ જેવી ઝાળ ;

ચૂના જેવા ડોયલા, રાખ ગુલામી લાલ.

૫૮

ક્લિષ્ટાર્થ.

જો હું ગતિ જ્યાં જાય ત્યાં, કહેછું જ્યારે શોક ;

અથાક ગુણ વિચારતાં, સરસ વધેછે શોક.

૫૯

(જેનો અર્થ કવિ પણ સમજી શકે નહિ, તે ક્લિષ્ટાર્થ.)

ઉપરના દોહરાનો અર્થ.

હે લોકો જ્યાં જાયનાં ઝાડ હોય, ત્યાં જ્યારે હું ગતિ કહેછું
ત્યારે તેની સુગંધિતો ઘણો ગુણ વિચારતાં મારા મનમાં સારો
શોક વધેછે. કદાપિ ચિત્રદ્રવ્ય, કે જે અર્થવાળી કવિતામાં ક્લિષ્ટાર્થ
આવે તે ભૂલ કહેવાય નહિ.

પુનરુક્ત.

એક રાખ્ધાર્ય ફરીથી આવે તે પુનરુક્ત દોષ કહેવાય.

રાજકુંવર મારો મરસ, જીવાન તે જો સોય;

પશુ જનાવર જાણ્યો, જો ન બચ્યો હોય.

૧૭

“મારો અને મરસ, તે અને સોય, પશુ અને જનાવર.”

એ બધે રાખ્ધાર્ય એકજ અર્થ છે.

દોષ નહીં પુનરુક્તનો, ફરે અર્થ અલગ.

૧૮

મરસ બુદ્ધિ તે મનુષ્યની, જેના મરમ સ્ત્રી.

૧૯

હે હરિ હે હરિ હે હરી, તું મુખનો દાદાર;

ધન્ય ધન્ય તું ધન્ય તું, તું કહેણું કરનાર.

૨૦

જતિભંગ.

(અરવો રાખ્ધ પહેલા પદમાં, અને અરવો ખીન્દનાં હોય,
તે જતિભંગ કહેવાય.)

કોરાળોદરા અધીરા દરા, રથ મુત મીનાનાથ;

હેતે હું પ્રણમુંજ દર, ખીને જોડી દાય.

૨૧

(એમાં દરાથ મુત, દરખીને એ રાખ્ધ તુરલાઈ.)

હીનોપમા.

(ગિતરતી હિપમા અપાય તે હીનોપમા કહેવાય.)

મુંખમી મીના સમી, મુલ્કમી દરનાર;

તું મલ્કમ રાવણ મમા, પરમ પુરુષ અવનાર.

૨૨

વિરોધોપમા.

કાંતાનું મુખ કમળ સમ, કોમળ અતિ વખણાય;

પેખી પતિ મુખ ચંદ્રને, પરમ પ્રકૃષ્ઠિત થાય.

૨૩

(એમાં સ્ત્રીના મુખને કમળની હિપમા આપી, અને તે પતિના મુખને ચંદ્રની હિપમા આપી, યાણે ચંદ્રને જોઈને કમ પ્રકૃષ્ઠિત થાય નહિ. માટે એ વિરોધોપમા કહેવાય.)

ધત્યાદિક અવગુણ ધણા, કવિતાના કહેવાય ;
મેં તો આદિશ માત્ર કંઈ, દેખાડી કવિરાય.

૬૫

કવિતાના ગુણ વિષે.

કહિયે અંતરલાપિકા, યુક્તિ અંદર હોય ;
યુક્તિ ઉપજે બહારથી, બહિર્લાપિકા સોય.

૬૬

અંતર્લાપિકા.

દગલ નૃપતિ તજ રાજ્યમદ, ડાટિ હાલભાઠાઈ ;
એકાંતર અક્ષર કવી, એમ કહે અતુરાઈ.
(એમાંથી એક અક્ષરને આંતરે કવિનું નામ નીકળેછે.)

૬૭

બહિર્લાપિકા.

અતુર્થારાનું નામ શું, હાનો ઉલટો જોઈ ;
કામનિ કહેછે કંથને, આપો મુજને એહ.

૬૮

ઉત્તર પાન.

એકાનેકોત્તર.

(એક ઉત્તરમાં ધણા ઉત્તર હોય તે એકાનેકોત્તર.)
કોણ અધિક સ્નેહી સગું, શું ઈચ્છે સૌ આપ ;
ઉત્તમ પ્રાણીકોણુ છે, માનવી મોટે માપ.
' માનવી ' એમાં ત્રણે ઉત્તર છે. મો, માન, માનવિ.

૬૯

અંતર્લાપિકા એકાનેકોત્તર મિશ્ર.

મનહર છંદ.

હોય શું હાથીની પોઠે શું ધડીને સોઠે ભાગે,
કહો વાર કેટલા ને રોભીતી રી સીજ છે ;
કેટલા મનુષ્યે મળી વંશનો વિસ્તાર થાય,
વિદ્યાનાં વિશેષ કહો કેણે વાવ્યાં ખીજ છે ;
કેણે રાજનગરમાં કીચી ફાજદારી સારી,
સાત પ્રશ્ન સાંભળીને લીટી બે લખીજ છે ;
ચેલી હોપ સાહીબે ને દુજી તો દોલતરાયે,
ઉત્તર એમાંથી લીધા સાતે સમજીજ છે.

૭૦

૧ ૨ ૩ ૪ ૫ ૬ ૭ ૮ ૯ ૧૦ ૧૧ ૧૨ ૧૩ ૧૪ ૧૫ ૧૬ ૧૭ ૧૮ ૧૯ ૨૦ ૨૧ ૨૨ ૨૩ ૨૪ ૨૫ ૨૬ ૨૭ ૨૮ ૨૯ ૩૦ ૩૧ ૩૨ ૩૩ ૩૪ ૩૫ ૩૬ ૩૭ ૩૮ ૩૯ ૪૦ ૪૧ ૪૨ ૪૩ ૪૪ ૪૫ ૪૬ ૪૭ ૪૮ ૪૯ ૫૦ ૫૧ ૫૨ ૫૩ ૫૪ ૫૫ ૫૬ ૫૭ ૫૮ ૫૯ ૬૦ ૬૧ ૬૨ ૬૩ ૬૪ ૬૫ ૬૬ ૬૭ ૬૮ ૬૯ ૭૦ ૭૧ ૭૨ ૭૩ ૭૪ ૭૫ ૭૬ ૭૭ ૭૮ ૭૯ ૮૦ ૮૧ ૮૨ ૮૩ ૮૪ ૮૫ ૮૬ ૮૭ ૮૮ ૮૯ ૯૦ ૯૧ ૯૨ ૯૩ ૯૪ ૯૫ ૯૬ ૯૭ ૯૮ ૯૯ ૧૦૦

ગૂઠોત્તર.

(જોતો ઉત્તર તેમાં હોય પણ સમજી શકાય નહિ તે ગૂઠોત્તર.)

ઓપાર્થ.

એકુને રોનું બહુ કામ, ખીજ પક્ષતાલું શું નામ ;
જો સમજે નહિ ઉત્તર સદ્ય, તો કહું શું કે જા હજવદ. ૭૧
(કહ્યું કે ન સમજે તો કાઠિયાવાડનું ગામ હજવદ છે. ત્યાં
જા, પણ તેમાંજ ઉત્તર છે કે હજ અને વદ.)

ન્યૂનાર્થ.

(અક્ષર ઘણા, પણ સારાંશ થોડો, તે ન્યૂનાર્થ.)

દાહરા.

નગ દુહિતા પતિ પુત્રના, વાહનધરની નાર ;
રવિ તેના પિતુપર પડ્યો, પણ નાળ્યો ભરતાર. ૭૨

અર્થ.

હે સખી, પર્વતની દીકરી ગંગા, તેના પતિ શિવ, તેના પુત્ર
કાર્તિકસ્વામી, તેનું વાહન મોર, તેના ધરનાર વિષ્ણુ, તેની સ્ત્રી
લક્ષ્મી, તેનો બાપ સમુદ્ર કહેવાયછે. તેના ઉપર સ્થૂંચ પડ્યો. મત-
લબ કે સ્થૂંચ આથમ્યો, પણ હજી મારો ઘણી ઘેર આવ્યો નહિ.

અધિકાર્થ.

થોડા અક્ષરોમાં ઘણો અર્થ હોય તે અધિકાર્થ.

વિ, દી, ઉ, હુ, બ, ના વાયદા, વીત્યા જોતાં વાટ;
મુજ હૈડામાં હે સખી, ઉપજ્યા અધિક ઉચ્ચાટ. ૭૩

અર્થ.

વિજયાદશમ, દીવાળી, ઉત્તરાયન, હુતાશની અને બજેવનાં
વાયદા વાટ જોતાં જોતાં વીતી ગયા ; હે સખી, હવે તો હૈયામાં
ઘણા ઉચ્ચાટ ઉપજ્યા.

સર્વતોભદ્ર.

દર એક ચરણ ચાર તરફથી વાંચી શકાય તે સર્વતોભદ્ર કહેવાય.
સંપ રૂપિયે બાજુરાવ પેશ્વાને શાપ દીધો ત્યારે તે બોલ્યોકે-)

અતુષ્ટુષ છંદ.

માયુંછું એક તે આપો, શાપથી લક્ષ્મિ જો ખસે;

જ્યાં સુધી સૂર્ય ને ચંદ્ર, હિંદુશીશ શિખા વસે. ૭૬

સંપ બોલ્યો સર્વતોભદ્ર.

જ શો દે વી વિ દે શો જ }
શો જ તે ર ર તે જ શો } આ છંદ ચારે તરફથી વંચાય છે. ૭૫
દ તે ખા શી શિ ખા તે દ }
વી ર શી શ શ શી રવિ. }

ગોમૂત્રિકા, અશ્વગતિખંધ ભેદ, કપાટખંધ ભેદ.

દોહરો.

સાર સાર ઉરધાર નર, ધર શિરપર કરતાર;

ઝેર વેર ઉર દૂર કર, પરહર પરધર નાર. ૭૬

ઘટિયાદિક અગણિત દિશે, રચના મિત્ર વિમિત્ર;

દેખાડી દિશ માત્ર મેં, મનમાં ધરજો મિત્ર. ૭૭

દેવનિ ઉપજે જે અર્થમાં, ઉત્તમ કવિતા એહ;

ગ્રંથ વધે વિગતી લખે, કહું ટુંકામાં તેહ. ૭૮

દેવનિનું ઉદાહરણ.

નર જે ન્યાયાધીશની, ભત્રી કરી મેં ભેટ;

મુખ્ય મોટું છે એકનું, એકનું મોટું પેટ. ૭૯

એમાં એવું કહ્યું કે જે ન્યાયાધીશ છે, તેમાં એક મોટા મોં-
વાળો છે, અને એક મોટા પેટવાળો છે. હવે તેમાં મતલબ
એવી છે કે એકનું લાંચ ખાતાં મોં ભરાતું નથી, અને ખીજો
મોટા દિલવાળો ઉદાર છે. એવી રીતે જુદી મતલબ નીકળે તે
દેવનિ કહેવાય, અને દેવનિવાળી કવિતા ઉત્તમ કહેવાય છે; પણ
તે કવિતાના નિયમ પ્રમાણે રાખેલાની રચનામાં હોય તો ઉત્તમ
કહેવાય છે.

નૅમડે-આ રાજમા કાઠ વિવેક નથી, કેમકે પાતાના મિત્ર, સગા અને શત્રુઓને સોને સરખો ઈનસાફ આપેજે. વાદવાદ ભાઈ' તમે તો ખડુ ડાઘા દેખાઓછો. મતલબ કે ગાડા છે.

૭ આસોપાલંકાર—કોઈ વાતની મોઢે હા કહીએ પણ તેના ખરે અર્થ જોતા નાનો અર્થ નીકળે અને મોઢે નાકડીએ અને અર્થ હાનો નીકળે નૅમડે-એક છોકરાને હોળીની લડાઈમા જતા તેને ખાપે કહ્યું ઠીક છે પથરાની લડાઈમા લડવા જા હુ ના કરેતો નથી પણ પહેર પેલો જોડેરા લડાઈમા મરી ગયો, તે વાત યાદ રાખજે—મતલબ કે જઈયા નહિ, તેમા માણસ મરી જાયજે. લડવા જનાર એક માણસને વારવા જનાર કહ્યું કે તને વારવા આવ્યો નથી, પણ શીખામણ દેવા આવ્યોછું મતલબ કે વારવા આવ્યો-છું. ના ભાઈ ના અમારામાં તો કાઈ અકલ નથી અને તો લખી વાખી જાણીએ, મતલબ કે અને સમજીએ છીએ.

૮ વિભાવના અલંકાર ને કાઠ કામ કરવું હોય તેનું સાધન યોડું ઇતા અથવા સુદ્ધ ન ઇતા કામ થાય તે વિભાવનો અલંકાર. નૅમડે ફેલાણે તો લાકડીની તરવારે જીત મેળવીછે. કેરલાએક જુવાનીઆ વગર લાગ પોધે દીવાના થાયજે

૯ સારાલંકાર—એક એકથી ચડતાનું વર્ણન કરવું તે સારાલંકાર—નૅમડે મધ મીઠું છે. પણ તેથી મીઠું અત્યંત અને તેથી પણ મીઠા કવિતાના વચન હોયજે

૧૦ કાવ્યલિંગાલંકાર—કહેવાની ને મતલબ હોય તેના કારણ જતાવીને મન્યૂત કરીએ તે કાવ્યલિંગ—નૅમડે કે કરવાથી પેશા વ્યર્થ જાયછે, શરીરમા રોગ થાયછે અને સુદ્ધિ થતેજે, મદિ નિરો કરવો નહિ.

૧૧ સંભાવના અલંકાર—જો આમ હોય તો આમ થાય એમ કહીએ તે સંભાવના અલંકાર. નૅમડે જો આ અદમાથી ઇશ્વર ડાઘ કાઢી નાખે અને કોપસના નેવો મધુર સ્વર ઉપ્પારવાની શક્તિ તેમા મૂડે અને કપૂરના નેવો સુગંધ તેમા મૂડે તો લક્ષ્મી-જીના સુખની ઉપમા તે પાર્થ

૧૨ અનુશુદ્ધાલંકાર ખીજી વસ્તુઓની સહાયતાથી એકનો શુદ્ધ ઉદ્દેશતા પાર્થ તે અનુશુદ્ધાલંકાર. નૅમડે જાતે માડું, વળી તેણે લાગ પોધી, વળી તેને જૂત વળગ્યું અને વળી તેને ફૂંદવાની નીસરછી મળી. એટલે અછી તેને ફૂંદવામા શી મથા રહે.

૧૩ વદ્ધોક્તિ અલંકાર કોઈના જોસેલા વચનમાથી ખીજો અર્થ કહીને અથવા કરડાડીમા જુદા અર્થ કરીને કરેલું તે વદ્ધોક્તિ નૅમડે સૂત્રધારે રંગલાને કહ્યું કે ધારથ લાલનું ધ્યાન કર, ત્યારે રંગલો જોલ્યો કે લાલ એટલે રાતા ધારથને મારે શું કરવાજે, આપણને તો રાતો ૧ રથ મળે એટલે ખસ છે

૧૪ ભાવિકાલંકાર. જૂતકાળની કે ભવિષ્યકાળની વાત હાલમા તગત ખતતી હોય એવા ભાવથી વર્ણવે તે ભાવિકાલંકાર. નૅમડે ભારતનું સુદ્ધ થયું અને દિલ્લીના

શોભેછે એ શુભ તે બંનેનો સરખાવ્યો મારે શોભેછે તે શુભ અથવા ધર્મ કહેવાય. નેવી તે ઉપમા ખતાવનાર શબ્દ કહેવાય. એ રીતે આરે વાના નેમાં હોય તે પૂર્ણોપમા કહેવાય. અને તેમાના કોઈનો અધ્યાહાર કરવો પડતો હોય તો હુપ્તોપમા કહેવાય.

ઉદાહરણ—આ સ્ત્રીનો કોયલના નેવો સ્વર છે. એમા કોયલના નેવો મધુર સ્વર કહ્યો નહિ, મારે મધુર એ શબ્દનો અધ્યાહાર કરવો પડેછે. મારે હુપ્તોપમા.

૨ રૂપકાલંકાર. ઉપમેયને ઉપમારૂપ કહીએ તે રૂપકાલંકાર-નૈમકે કોઈ કવિને દેખીને કહીએ કે જુઓ આ મહા કવિ કલિદાસ આબ્યા. વિચારી પી ધન ઉત્તમ છે ઇત્યાદિ.

૩ ઉત્પ્રેક્ષાલંકાર. કોઈ વસ્તુને કોઈ જાણે કે હું જાણું છું કે અથવા હું ધારું છું કે એમ કહીને બીજી વસ્તુ માની લેવી, અથવા ખરે કારણ સૂઝી ઇને કલ્પિતકારણ માની લેવું તે ઉત્પ્રેક્ષાલંકાર કહેવાય. નૈમકે આકાશમાં કાળાં વાદળાં ફાટેછે તે કોઈ જાણે કે ઇંદના હાથી ફાડતા હોયછું. મિરાઈ શીવવા આવે ત્યારે રાજા, ને રાક સૌ તેને પથ-રછું પથરાવી આપેછે; તેનું કારણ એ હશે કે મિરાઈનું ગાંભુનું રાજ્ય જ્યારે પાદશાહે લીધું ત્યારે એવો પરવાનો કરી આપેલો હશે ને તમને કોઈ પથરછું પાથરી આપ્યા વિના ભોય ખેસારે તો તે પાદશાહનો ગુનેગાર છે. એટલાસારૂ તેને પથરછું પથરાવી આપેછે.

૪ અતિશયોક્તિ અલંકાર. ને અતિશય દડા ચડાવીને બોલવું તે અતિશયોક્તિ કહેવાય નૈમકે સુંબાઈમાં એટલા તો ગામઠી ડાકડરો ભરાયાછે કે કૂતરાને મારવા સારૂ નીચા વળીને ભોયથી ઢેખાળા લેવા જઈએ કે ડાકડર હાથમાં આવે.

વઢિદાનો મેળો એવો ભરાયો હતો કે તલપૂર જગ્યા ખાલી નહોતી.

એક સ્ત્રીને તેના ધણીએ કહ્યું કે મારે કાલે પરદેશ જવું છે તે સાંભળતાજ તે એટલી સુકાઈ ગઈ કે તેની આંગળીની વીંદી નીકળી પડી તે પાછી પહેરતાં કાંઠે ચડી ગઈ, ઇત્યાદિ.

૫ અપ્રસ્તુત પ્રશંસા અથવા અન્યોક્તિ અલંકાર નેના વિષે બોલવું હોય તેના વિષે ન બોલતા તેને લાગુ પડે તેમ બીજા વિષે બોલીએ તે અપ્રસ્તુત પ્રશંસા અથવા અન્યોક્તિ અલંકાર કહેવાય. નૈમકે એક તાડને જોઈને કવિએ કહ્યું કે તું સઉથી મોટો તો કહેવાયો, પણ તારી છાયામાં તારે આશરે રહીને કોઈ માણસ, પણ કે પક્ષી સુખ પામ્યાં નહિ અને કોઈને ઠીઠા ફળ તે અપાડ્યા નહિ એટલુંજ નહિ, પણ તે તારૂં શરીરે ઢાક્યું નહિ. મારે તારી મોઢાઈને ચિત્કાર છે. એ રીતે તાડને કહ્યું પણ કંજુસ મોટા માણસને તે વાત લાગુ પડી. એજ રીતે. પંચોપાખ્યાનની તથા ઇત્તખનીતિવગેરેની વાતો છે તે અપ્રસ્તુત પ્રશંસાલંકારની છે.

૬ વ્યાજ સ્તુતિ અલંકાર ઉપરથી નિંદા કરેલી જણાય, પણ તેમાં સ્તુતિ હોય અને ઉપરથી સ્તુતિ દેખાય પણ ખરે જોતા તેમા નિંદા હોય તે વ્યાજ સ્તુતિ અલંકાર.

ઉપવિતજનોઈ.
ઉભય.....ખેની સંખ્યા.
ઉર.....છાલી, મન.

五。

કંદુકદડો.
કમળાલક્ષ્મી.
કમળાકરસરોવર.
કિલહંસહંસનું બચ્ચું.
કલિતાકળી શકાય એવી.
કામા.....સ્ત્રી.
કિરીટમૂગટ.
કિશોરપૂટતી જીવાનીની અવસ્થા.
કુસુમ વિચિત્રા.....તરેહ તરેહનાં ફૂલવાળી.
કૃષિ.....એતી.
કેકિની શારદા મોરની વાણી.
કેતકીકેવડાનું ઝાડ.
કેતુમાળો.....ધન્યોની હારવાળી, મતલબ કે સદ-
ગુણ રૂપી ધન્યોની હારવાળી.
કેશું.....કેશુડાં.
કોટિશીર્ષાકરોડ માથાવાળો ધધિર.

۷۲۰

ସିନଖୁଣା.

31.

ગાણુજયો. ત્રણ અક્ષરના જથ્થાનું નામ.
એક ગાણુ.
ગંધ દાનિકા.....અતરદાની, શુભાખદાની.
ગાદમજાપૂત.
ગીગિરા, વાણી.

ચુર... ..મોટા.
 ગૂદ... ..ગુપ્ત, છાતું.
 ગ્રાહી... ..પકડીને.

ચ.

ચંદ્રવર્મ... ..ચંદ્રનો રસ્તો.

છ.

છત... ..દોલત.

જ.

જંગ... ..યુદ્ધ.
 જનક... ..પિતા.
 જનની... ..માતા.
 જાતો... ..જાણુનાર.

ત.

તડકું... ..ઢોઢની પાછળ દોડવું.
 તરલ નયન... ..ચપળ નેત્ર.
 તામરનેન... ..તાંબા જેવી રાતી આંખવાળું.
 તાળ... ..તાળી, છંદ બોલતાં જે અક્ષર ઉપર
 ટકોરો વગાડાય તે.

તિમિર... ..અંધારું.

તુંગા... ..કિંઆ, કિંદત.

તોટકે... ..ત્રેટલ.

ત્રાતા... ..રજાણુ કરનાર.

દ.

દાનિકા... ..દેનારી.

દારા... ..સ્ત્રી.

દિવા... ..દિવસ.

દુઃખહારી... ..દુઃખહરનાર.

દુમિલાપ... ..દુટ મિલાપ.

દુતપિસંખિત... ..દોડવું અને કાળા રહેકું.

ધરણીધર.....પરમેશ્વર.
ધિ.....બુદ્ધિ.

ન.

નગ.....પર્વત.
નટનાગર.....ઈશ્વર.
નય.....નક્ષત્ર.
નવપક્ષવ.....નવાં પાંદડાં.
નટ.....ખોવાએલું.
નળ.....રામનો શુભટ વાનરો હતો.
નિધાન.....ભંડાર.
નિધિ.....સમુદ્ર.
નિમિષ.....અદ્ય કાળ.
નિરક્ષર.....વગર ભણેલો.
નિરિપાળ.....રોતે કે...

કે.

કસવુંઅંધનમાં આવવું.

ખ.

ખાખુગૃહસ્થ.

ખિંદુમીકું, છાંટો.

ભ.

ભગનીએત.

ભવદેવશિવ.

ભામોભ્રમણા.

ભારતિસરસ્વતી.

ભ્રમરાવળીભ્રમરાની પંક્તિ.

ભ્રાતા (ભ્રાત)ભાઈ.

મ.

મજરોસલામ.

મણિઅંધહાથનું કાંકું.

મત્ત ગયંદમચેલો હાથી.

મંદાકાંતાગાંડી અને ગભરાએલી, અથવા
હળવી ને ઉતાવળી.

મધુમીઠાશ.

મકંડીમાંકડાની માદા.

મલ્લિકાએક જાતના ફૂલનું ઝાડ.

માણવકાકીડઆળકની રમત.

મુક્તઅંધનરહિત.

મુદમાતાઆનંદમાં મરત.

મુનિરોપરઋપિનો તોર, અથવા ઋપિનો ઉપરી.

મૌક્તિકદામમોતીની માળા.

મુજંગી, મોતીદામ, તોટક, ઇત્યાદિ વૃત્ત કહેવાયછે. જેમ
એક જાતિમાં ૮૪ અથવા તેથી વધારે નાનો હોયછે તેમ-
જ એકછંદના અનેક વૃત્ત હોયછે. વૃજ ભાષાના પિંગળો-
માં વૃત્તનું નામ છંદ લખ્યુંછે. માટે આ પિંગળમાં પણ
તેમજ રાખ્યુંછે.

વૈશ્વદેવી નિત્ય હોમ કરવાવાળો.

વ્યંડળ.....હી જડો.

૨૧.

રાર આણુ.

રાસક સસલું.

રાસિની વિશાળ.

રાખરિણી પવંત.

રાખા ચાટલી.

રાશુ બાળક.

રાચિ શુદ્ધિ તાળો મેળવવા ને.

રાણી માળા.

રાસ પવંત.

ચવાણુ કાન.

શ્રી સદગી, ચોખ્ખા.

૨૨.

સંગનિકા સાળલી.

સદા નવન.

સમાનિકા વસાવટની.

સમી જગ્યામાં.

સમિતા વડો.

સમુગ્રી સીલી.

સમિતા ગળું.

સાચા કીલી એક મારો.

સારંગી સાગ એકમાળો.